
HRVATSKI UMJETNICI NA SVEČANOSTIMA 1910. GODINE

Velimir Vujačić

The author describes thoroughly the participation of Croatian artists at the jubilee ceremonies in 1910 in Cetinje on the occasion of proclamation of the Montenegrin Kingdom who were invited beside other recognised writers, painters and cultural societies from different countries to enhance this event. Beside Mosinger, the famous Croatian photographer from Zagreb who made an imposing Montenegrin collection, Rudolf Valdec, a sculptor and collector of medals, and composer Vilhar, the Royal Croatian Theatre also participated with a performance in the celebration of the jubilee.

U mozaiku crnogorskog kulturnog nasljeđa tokom XIX, i naročito na početku XX vijeka, sudjelovale su brojne istaknute ličnosti iz drugih zemalja i naroda, pa i iz Hrvatske. Dugotrajno prisustvo tih duhovnih poslenika u političkom, društvenom, ekonomskom, a naročito u kulturnom životu Crne Gore umnogome je uticalo na stvaranje ukupne kulturološke slike Crnogoraca. Brojni pojedinci, a ponekad i određene skupine ljudi iz hrvatskog naroda, došli su u novo, njima samo donekle blisko, ali velikim dijelom po ambijentalnosti, jeziku, kulturi, etici, obredima i običajima, sasvim novo socio-etničko i demografsko kulturno okruženje. Upravo takve ličnosti iz Hrvatske ostavile su značajne tragove na raznim poljima društvenog tkiva crnogorskog naroda: humanističkim i prirodnim naukama, književnosti, umjetnosti, školstvu, ustrojstvu državnih ustanova,

izdavačkoj djelatnosti, publicistici, graditeljstvu, vjerskim ustanovama i kulturi uopšte. Najintenzivniji zamah tih veza odigrao se za vrijeme vladavine dinastije Petrović-Njegoš, sve do propasti crnogorske države početkom XX vijeka. Zahvaljujući velikom ugledu Petra II Petrovića Njegoša i atraktivnosti zemlje kojom je vladao, Crna Gora postaje interesantna za mnoge evropske naučnike i umjetnike, pa i za intelektualce iz Hrvatske. Ti odnosi dostižu vrhunac tokom duge vladavine knjaza i kralja Nikole Petrovića (1841-1921). Veze kralja Nikole sa ličnostima iz Hrvatske uglavnom su tekle u dva smjera. Prvi je intezivna i duga saradnja sa Josipom Jurajem Štrosmajerom, uglavnom vezana za Konkordat, dok je drugi smjer dovođenje iz Hrvatske u Crnu Goru ne samo umjetnika raznih profila nego i školovanih ljudi, koji su pokrivali visoke položaje u prosvjeti, graditeljstvu, upravnim službama, poljoprivredi i dr. S obzirom na širinu i razuđenost ovih odnosa, heterogenost građe razasute po brojnim izvorima, ovom prilikom zadržaćemo se samo na boravku hrvatskih umjetnika za vrijeme jubilarnih svečanosti 1910. godine.

Međutim, kako proglašenje Crne Gore za kraljevinu, obilježavanje pedesetogodišnjice vladavine kralja Nikole i zlatna svadba kraljevskog para predstavlja, po mišljenju mnogih istraživača, najznačajniji događaj u novijoj istoriji naše države, potrebno se podštetiti, makar u najkraćim crtama, na pomenute događaje. Odmah treba reći da je tom prilikom Crna Gora značajno ojačala svoje pozicije u međunarodnim odnosima i stekla svojevrsan politički kapital koji je mogao biti od značaja za njen budući razvoj. U sredstvima informisanja tog vremena, širom Evrope, a i drugih kontinenata, opširno se piše o pregaštvu crnogorskog naroda, koji vjekovima drži zublju slobode na Balkanu. Najviši predstavnici evropskog javnog i političkog života – carevi, kraljevi, predsjednici vlada i ministri, književnici, naučnici i umjetnici – iskazuju priznanje, pa i divljenje crnogorskoj državi i njenom suverenu.

Domeniko Fajluti:
Kralj Nikola, 1910.

Domeniko Fajluti:
Kraljica Milena

Odluka knjaza Nikole da se proglaši za kralja, a Crna Gora uzdigne na stepen kraljevine, značila je, kako je crnogorski suveren to u više navrata isticao, samo obnavljanje starog crnogorskog kraljevstva. „Duboki su temelji“, kaže na jednom mjestu kralj Nikola, „ovoj obnovljenoj Kraljevini našoj. Oni silaze do nekadašnjih zetskih kraljeva Vojislava, Mihaila i Bodina. Vrijeme je rušilo samo ono, što je nad zemljom bilo, ali što je izidano bilo u njoj i što je usađeno bilo u srcima slobodnih gorštaka ovih planina, to ni jedan silnik, koji je na našu Otadžbinu nasrtao, nije mogao porušiti. Na tom dubokom temelju počeli smo mi zidati, i danas evo staroga Kraljevstva našeg opet da blista pod suncem nebeskim“.¹ Ova odluka dobila je punu podršku, tako da su kraljevsku titulu crnogorskom suverenu priznale sve evropske države. To se manifestovalo čestitkama svih evropskih suverena i vlada, ličnim prisustvom izaslanika sa većine evropskih dvorova i dolaskom flota velikih sila u slobodne

¹ *Cetinjski vjesnik*, 28. VII 1910, br. 60.

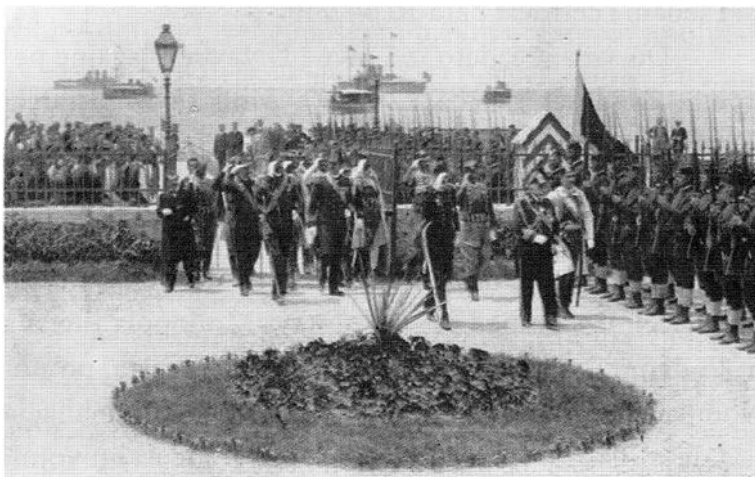
crnogorske vode. Prvu pošetu Crnoj Gori i čestitke knjazu Nikoli učinila je, još krajem 1909.godine, francuska flota što je na Cetinju označeno kao veliki politički trijumf. Time je, u stvari, inaugurisan „novi međunarodni položaj slovenske Knjaževine, koji proizilazi iz ukinuća Berlinskog ugovora, koji zabranjivaše pristup ratnim brodovima u crnogorske vode“.² Neposredno pred jubilarne svečanosti u slobodne crnogorske vode uplovile su i flote drugih evropskih država: Austro-Ugarske, Italije, Rusije, Turske i Grčke.

Jubilarne svečanosti su dobile izuzetnu važnost dolaskom na Cetinje visokih gostiju, predstavnika gotovo svih evropskih dvorova. Prvi od stranih vladara, koji je čestitao kralju Nikoli jubilej, bio je rumunski kralj Karol. Rumunsku delegaciju predvodio je general Budisteanu, predsjednik Senata. Uslijedili su dolasci velikog vojvode Adolfa Fridriha, prijestolonasljednika Meklenburg – Strelica, Himli-paše, velikog vezira, izaslanika sultana Abdul Hamida. Neposredno pred svečanost u crnogorsku prijestonicu doputovali su bugarski kralj Ferdinand sa prijestolonasljednikom knezom Borisom, italijanski kralj Viktor Emanuel III i kraljica Jelena, knjaginica Jelena od Srbije, njihova imperatorska veličanstva veliki knez Petar Nikolajevič Romanov i velika knjaginica Milica, knez Franc Jozef Batenberg sa suprugom Anom i srpski prijestolonasljednik knez Aleksandar Karadorđević.

Za razliku od ranijih dinastičkih svečanosti, jubilej pedesetogodišnjice vladavine kralja Nikole i zlatne svadbe kraljevskog para pripremao se kao nesvakidašnji događaj. Pripreme za proslavu otpočele su znatno ranije iz bojazni da zbog kratkoće vremena nešto ne ostane neurađeno. Organizacija čitave proslave povjerena je posebno za to formiranom Odboru, sastavljenom od uglednih ličnosti, na čelu sa mitropolitom Mitrofanom Banom.

---

² *Glas Crnogorca*, 9. I 1910, br. 2

Doček francuskog admirala Pivea na Topolici 1909. godine

Uprkos brojnim teškoćama, među kojima su najvažnije bile finansijske, pripreme za svečanost tekle su u najboljem redu prije svega zahvaljujući radu Centralnog odbora za proslavu. Iz sačuvanih zapisnika Odbora, vidi se da su problemi rješavani odlučno i, s obzirom na oskudna sredstva – efikasno. Šednice su održavane redovno, ponekad dva puta sedmično, a pred samu proslavu svakodnevno.

Najvažnija stvar u organizaciji čitave proslave bila je u želji da se gosti što bolje dočekaju. Na jubilarnim svečanostima očekivan je veliki broj gostiju iz zemlje i inostranstva. Gotovo svi evropski dvorovi poslali su na Cetinje svoje predstavnike, a crnogorska prijestonica tih dana je bila gotovo zatrpana specijalnim izvještaičima, reporterima i fotografima iz gotovo čitave Evrope. Prema svjedočenju jednog savremenika na Cetinju je tokom jubilarnih svečanosti boravilo oko 28 000 ljudi.³

³ Komarčić Mil. L., *Na Adriju..., sa Beogradskim pevačkim društvom kroz Bosnu, Hercegovinu, Crnu Goru i Dalmatinsko primorje*, Putničke beleške, Beograd, 1911.

U zemlji će je tek zaživljavao automobilski saobraćaj, će se uglavnom putovalo na karocama i konjima, nije lako bilo dočekati toliki broj gostiju. Ipak, zahvaljujući, prije svega, radu Odbora za proslavu svi problemi su riješeni na najbolji mogući način.

Budući da su na jubilarnim svečanostima očekivani brojni gosti iz zemlje i inostranstva, uređenju crnogorske prijestonice poklonjena je velika pažnja. Nastojalo se da Cetinje, svečano iskićeno, sa novim električnim osvjetljenjem, ostavi što ljepši utisak na posetioce. Proslava je iskorišćena za završetak radova na nekim značajnijim građevinama na Cetinju. Za ovu priliku vladarska rezidencija podvrgnuta je opsežnom obnavljanju. Dograđen je ulazni trijem, a namještaj u prostorijama za stanovanje popunjen je i obnovljen. Sve odaje su snabdijevene parketom, a zidovi su prekriveni slikama, prizorima iz istorije ili portretima evropskih vladara i istaknutih ličnosti iz kuće Petrovića. Istovremeno, završeni su radovi na Domu knjaževske vlade. Dočaravajući Cetinje, jedan savremenik ovako je opisao pomenuto zdanje: „Nu, najljepši utisak pravi novi Vladin dom. Ta zgrada je tih dana tek dovršena i u nju će se smestiti odeljenja svih ministarstava i narodne skupštine. Dom je dvospratna u vidu kvadrata. Na taj način dvorište je u sredini i na sve četiri strane zatvoreno zgradom. Na Dom je Crna Gora utrošila milion kruna“. Samo za izradu slika u Velikom salonu (danas sala Crnojevića) utrošeno je 16 000 perpera.⁴

Za svečanosti, crnogorska prijestonica bila je okićena cvijećem, zastavama, inicijalima i slikama kraljevskog para. Na početku i kraju glavne ulice postavljeni su slavoluci. Uveče je proslava uveličana novim električnim osvjetljenjem, svečanom iluminacijom u svim djelovima grada. Nezapamćeno pompezna svečanost krunisanja kralja Nikole ostavila je dubok utisak ne samo na crnogorski narod nego i na prisutne goste i političare.

---

⁴ Državni arhiv Crne Gore, Ministarstvo finansija i građevina, f. 373, 10. avgust 1910, bez broja.

Da bi se svečanost u cijeloj zemlji odvijala po jednom planu, u svim gradovima, varošima, plemenima, pa čak i po selima formirani su posebni odbori sa zadatkom da se staraju da što više stanovništva uzme učešća na proslavi. U to doba nije se mogla izdati naredba koja bi se lakše sprovela u djelo, naime da čitava Crna Gora uzme učešća u proslavi. I da bi izvršenje ove naredbe u cijelosti bilo sprovedeno u život, u gotovo svim crnogorskim gradovima podignuti su slavoluci iskićeni cvijećem, zastavama i slikama kraljevskog para. Pored toga, proslava je bila prilika da mnoge institucije i pojedinci, uz izraze simpatija i vjernosti, obasipaju kralja Nikolu vrijednim poklonima. Ali, taj izliv osećanja, koji su mnogi članovi Centralnog odbora označili prečeraním, prinudio je samog kralja da naredi: „da neće ovom prilikom primiti nikakvih darova, koji bi bili skopčani sa ma kakvim materijalnim žrtvama, pa makar se to sastojalo u prilozima za kakve god dobrotvorne ciljeve, koje bi se u to ime činile“.⁵

Povodom jubilarnih svečanosti, evropski dvorovi obasuli su crnogorsku vladarsku porodicu mnogobrojnim poklonima. Kralj i njegova porodica odlikovani su najvećim evropskim odlikovanjima. Pored toga, kralj Nikola proizveden je u čin feldmaršala ruske armije, prijestolonasljednik Danilo u generala, princ Mirko u potpukovnika, a princ Petar u poručnika. Slične počasti su učinjene od strane Kraljevine Srbije.

Iz svega navedenog vidi se da je proslava pedesetogodišnjice vladavine kralja Nikole, zlatne svadbe kraljevskog para i proglašenje Crne Gore za kraljevinu, jedan od najznačajnijih događaja u crnogorskoj istoriji. Odgovarajući na zlonamjerne primjedbe nekih sredstava informisanja iz susjedstva, *Glas Crnogorca* objavio je sljedeći komentar:

„...A tek koliko smo dobili moralno!

---

⁵ Ibidem, Uprava dvora, f. 98, 27. VIII 1910, bez broja.

O svečanostima nam se pružila prilika, i da vidimo kako se na strani gleda na Kralja Gospodara i na Crnu Goru.

I ako smo još unaprijed uvjereni bili da će rezultat po nas biti vrlo povoljan, ni iz bliza sanjali nijesmo, da će se najveći evropski dvorovi i najuglednija evropska štampa izraziti o Kralju Gospodaru, nama i našoj zemlji onako laskavo, onako prelijepo, onako oduševljeno i zanosno.

Kralj Velike Britanije naziva ga: „gospodine Moj brate i rođaće“, predstavljajući mu se kao „dobar brat i rođak“. Austrijski car naziva ga dobrim prijateljem, isporučujući mu osećanja iskrenog prijateljstva i poštovanja. Njemački car mu izražava svoje potpuno visokopoštovanje. Predsjednik francuske republike naziva ga „premilim velikim prijateljem“, isporučujući mu svoje visoko poštovanje i trajno prijateljstvo, a predsednik Saveznih Država Amerike naziva ga „Velikim i dobrim prijateljem“, uvjeravajući ga u prijateljstvo Vlade i naroda Saveznih Država, kao i njihovih dobrih želja za njegovu sreću.

A kad se pogledaju najveći i najugledniji evropski i američki listovi, videće se najljepše, najlaskavije ocjene o životu i radu Kralja Gospodara i o Crnoj Gori, koja, zahvaljujući njemu i njegovom mudrom držanju, uživa na strani glas kao još rijetko koja balkanska država.

Svečanosti su bile i prošle. One su ostavile na nas duboke utiske, od kojih su mnogi neizgladivi.

I po toku i po načinu izvođenja mi njima možemo biti zadovoljni, kao što smo zadovoljni i sa onijem što su nam one donijele. Te su dobiti tako velike, tako dragocjene, da ne bi bilo prećerano ako bi se reklo: sve i da nijesmo imali uzroka za njih, trebalo ih je stvoriti, samo da dočekamo ono što smo dočekali“.⁶

---

⁶ Velimir Vujačić, *Obnova crnogorskog kraljevstva i jubilarne svečanosti 1910*, Cetinje, 2010, str. 120

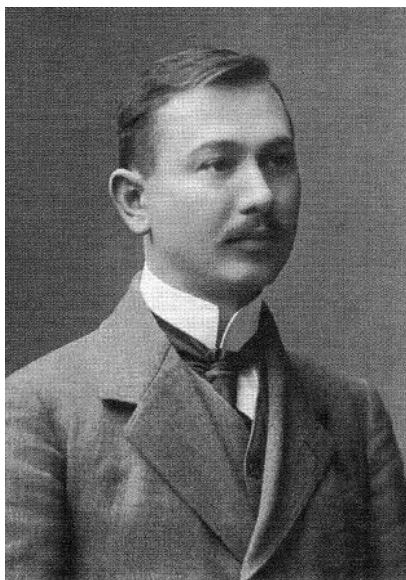
Tokom jubilarnih svečanosti na Cetinju je zapaženo prisustvo mnogobrojnih afirmisanih umjetnika, slikara, vajara, književnika, inače veoma poznatih ličnosti u kulturnoj javnosti svojih država. Posebno za ovu priliku organizovana je italijanska izložba umjetnosti, industrije i poljoprivrede. U isto vrijeme na Cetinju je gostovalo nekoliko kulturno-istorijskih društava. Pored cetinjskih, na svečanostima su angažovana: „Beogradsko pevačko društvo“, pod rukovodstvom Stevana Stojanovića Mokranjca, te domaća: „Branko“ iz Podgorice, „Bratinstvo“ iz Bara i „Zahumlje“ iz Nikšića, kao i četiri muzičko-instrumentalna sastava.⁷

Na svečanostima su boravili mnogobrojni fotografi, saradnici vodećih evropskih ilustrovanih časopisa. Tako je Kamilo Otolengi iz Torina zatražio dozvolu „da snimi za bioskop svečanosti jubileja“; fotograf Valter Tauš iz Sarajeva da snimi udarne događaje sa svečanosti, dok je: „g. Smodlaka, fotograf iz Kotora, pozvat na Cetinje po najvišem nalogu da snimi nekoliko slike Nj. Kr. V. Knjaza Gospodara“. Njihovi snimci, objavljeni u mnogim evropskim listovima, predstavljaju značajna svjedočanstva o Crnoj Gori tog vremena. Pored samih svečanosti, svojim kamerama bilježili su egzotičnu ljepotu pejzaža, živopisno odjeveno stanovništvo i prizore iz svakodnevnog života.⁸

---

⁷ Opširnije: V. Vujačić, op. cit; Anđe Kapičić-Dragićević, *Jubilej 1910- Pedesetogodišnjica vladavine kralja Nikole 1860-1910*, Cetinje, 1989; *Obnova crnogorskog kraljevstva i jubilarne svečanosti 1910*, Zbornik dokumenata, priređivači: Velimir Vujačić, Luka Milunović, Srđan Pejović i Stevan Radunović, Cetinje, 2010.

⁸ *Glas Crnogorca*, 15. Avgust 1910. Godine. Pored velikog broja gostiju, navodi se u članku, na proslavi su boravili mnogobrojni novinari i fotografi iz Srbije, Hrvatske, Češke, Rusije, Njemačke, Francuske, Italije, Engleske i Mađarske. Posebno je naglašeno prisustvo Valtera Tauša, fotografa iz Sarajeva, saradnika vodećih evropskih i američkih časopisa.

Rudolf Mosinger

Značajan doprinos na ovom polju dao je **Rudolf Mosinger**, poznati zagrebački fotograf, koga je crnogorska vlada angažovala da snimi sve važnije događaje vezane za svečanost. Mosinger je rođen u Varaždinu 1865. godine. Fotografsko obrazovanje stekao je kod dr Jozefa Sekeljija, jednog od najuglednijih bečkih fotografa, u periodu između 1885. i 1887. godine. Iz istraživanja Periše Lainovića i Srđana Pejovića vidi se da je Mosinger, po završetku školovanja, u Varaždinu otvorio fotografsku radnju, a nešto kasnije i atelje u Rogaškoj Slatini. Za relativno kratko vrijeme postao je veoma popularan, pa ga ondašnja hrvatska štampa karakteriše kao jednog od najboljih fotografa u zemlji. Njegovom ugledu umnogome je doprinijelo fotografisanje nadvojvode Josifa i njegove pratnje prilikom vojne vježbe, održane u Pečuju 1892. godine. Mosinger je od samog nadvojvode dobio pohvalne ocjene za svoj rad, a izrađene fotografije je sa ponosom držao u svom ateljeu. Nakon pet godina,

Mosinger otvara u Zagrebu atelje, zadržavajući i ona dva u Varaždinu i Rogaškoj Slatini. Ubrzo, Mosingeru se kao suvlasnik pridružuje Lavoslav Brejer, sa kojim radi do 1898. godine, kada samostalno osniva Prvi hrvatski artistski zavod. Za tadašnje prilike, Mosinger je veoma dobro organizovao posao, zapošljavajući veliki broj saradnika i pomoćnog osoblja. Po nalogu Zemaljske vlade, sa još četvoricom fotografa, Mosinger je uradio niz fotografija na kojima su predstavljeni pejzaži, gradine i stari hrvatski dvorci. Fotografije su 1896. godine izložene na Milenijumskoj izložbi u Budimpešti. Ovom prilikom, Mosinger je nagrađen sa dvije medalje, koje se danas čuvaju u zagrebačkom Muzeju za umjetnost i obrt. Nakon razlaza sa Brejerom, Mosinger je osnovao Svjetlotiskarski zavod, u kome je formirao i odjeljenje za litografiju. Mosingerov pokušaj promocije hrvatskih umjetnika doveo ga je u finansijske teškoće, koje je pokušao riješiti pretvaranjem svog preduzeća u dioničarsko društvo. Ipak, 1912. godine morao je objaviti njegovu likvidaciju. Konkretna povod finansijskim teškoćama bio je Mosingerov pokušaj presnimavanja cjelokupnog fonda Štrosmajerove galerije. Osim fotografija, uradio je kompletnu opremu, dizajn i uvodni tekst. Fotografije su objavljene u formi prodajnog albuma koji je urađen po uzoru na savremene kataloge evropskih muzeja i galerija. Reprodukције su rađene u tada najsvršenijoj tehnici – faksimil gravuri. Mada je čitav posao obavljen veoma kvalitetno, loša prodaja kataloga izazvala je finansijske teškoće. Mosinger se oprobao i kao dizajner radeći plakate za Zagrebački zbor koji je prerastao u međunarodnu organizaciju. Agilan kao fotograf, pratio je savremene standarde u korišćenju fotografskih tehnika: aluminskih, platinotipijskih, kromofotografskih i plemenitu štampu. Pomenute tehnike koristio je prilikom izrade fotografija za izložbu salona Ulrich održanu 1911. godine. Izlagao je i na Međunarodnoj fotografskoj izložbi Hrvatskog društva umjetnosti, održanoj 1913. godine u prostorijama

Muzeja za umjetnost i obrt. Na izložbi je učestvovalo 59 umjetnika iz Austro-Ugarske, Njemačke, Italije, Engleske i Rusije.⁹ U vezi sa Mosingerom, karakteristično je sljedeće mišljenje: „Malo je fotografa u povijesti hrvatske fotografije koji su tako hrabro kročili novim prostorima i propitivali granice svojih osobnih i profesionalnih mogućnosti i mogućnosti sredine u kojoj su djelovali kao što je to svojedobno činio varaždinski i zagrebački fotograf Rudolf Mosinger“. Rudolf Mosinger umro je 1918. godine.¹⁰

Nije, dakle, slučajno da je crnogorska vlada angažovala Mosingera kao glavnog fotografa na jubilarnim svečanostima.¹¹ Nema sumnje, odgovornim ličnostima u Crnoj Gori bio je dobro poznat Mosingerov renome kao fotografa. Stvaralački potencijal, bogata imaginacija, spretnost oka i plemenitost duha, koje je

---

⁹ Periša Lainović, Srdan Pejović: O radu Rudolfa Mosingera u Crnoj Gori, *Arhivski zapisi*, br. 1-2, Cetinje, 2006, str. 50.

¹⁰ Ibidem, str. 50;

¹¹ DACG, Ministarski savjet (MS), Zapisnik sa XXII šednice Centralnog odbora, 13. april 1910. godine. Na ovoj šednici riješeno je: „... da Mosinger dođe i skine nekoliko fotografskih snimaka u svrhu izdavanja razglednica prema njegovom pismu od 3. aprila, kojom prilikom da se sporazumijemo i o albumu od kojeg da Mosinger donese nekoliko modela“. (V. Vujačić, op. cit. str. 127). Vrijedi pomenuti da je Mosinger i prije 1910. godine kontaktirao sa crnogorskim dvorom. Maja Dragičević, kustos u Muzeju kralja Nikole na Cetinju, objavila je pismo upućeno knjazu Nikoli 1899. godine, u kojem Mosinger moli da bude angažovan prilikom vjenčanja prijestolonasljednika Danila. U nedostatku arhivskih podataka, na osnovu Mosingerovog opusa pohranjenog u Muzeju kralja Nikole (sačuvano 179 fotografija izrađenih 1910. godine), M. Dragičević je ispravno zaključila da ovom prilikom nije došlo do saradnje. (Maja Dragičević, Jubilej 1910. godine kroz fotografske albume u Muzeju kralja Nikole. *Glasnik Narodnog muzeja Crne Gore*, nova serija, knj. III, Cetinje, 2007, str. 223.

Mosinger posjedovao i demonstrirao u svom radu, uz izuzetne reference njegovog Svjetlotiskarskog zavoda, bili su dovoljna preporuka za njegovo angažovanje na jubilarnim svečanostima. Ako se tome dodaju mogućnosti koje je Svjetlotiskarski zavod imao na raspolaganju, kao i bogato iskustvo u fotografisanju, ne samo portreta već i pejzaža, onda je jasno da je poziv koji mu je uputio Centralni odbor za proslavu prirodan slijed pažljivog izbora najpogodnije ličnosti, koja je bila u stanju da zadovolji potrebe naručioca u pogledu obilježavanja velikog jubileja. Na šednici Centralnog odbora, održanoj 27. aprila 1910. godine, kojoj je prisustvovao i Mosinger sa svojim asistentom, raspravljalo se o tome: „...kako da se izradi album Vladalačkog doma i drugi albumi pojedinih izgleda i drugih istorijski važnih mjesta u Crnoj Gori, kao i to da g. Mosinger u pratnji jednog od članova Odbora ili druge podesne za to osobe, proputuje kroz Crnu Goru, radi snimanja potrebnih izgleda i mjesta.

Riješeno: da se izrade oba albuma na način, koji će biti predviđen u ugovoru sa g. Mosingerom, a za osobu koja će putovati s njim, riješiće se na drugoj šednici“.¹²

Na sljedećoj šednici Odbora odlučeno je da se Mosingeru dodijeli đakon Kosto Lučić i da se: „kod Ministra Vojnog i Unutrašnjih Djela izrade dozvole da mogu činiti fotografije, a da im niko na put ne stane.

Dalje je riješeno da g. Živko Dragović i g. Milo Kovačević sklope preliminarni ugovor s Mosingerom, pa da ga podnesu Odboru na konačno odobrenje.

Gospodinu Slavu Ramadanoviću ponovo se stavlja u dužnost da se postara o nabavci fotografskih slika članova Vladajućeg Doma.

---

¹² Ibidem, M. S, Zapisnik sa XXIV šednice Centralnog odbora, 27. april 1910.

Da se g. Lučiću izda 1 000 (hiljadu) perpera na račun putnijeh troškova, o kojima će po povratku podnijeti tačne račune u pojedinostima“.¹³ Istovremeno, izdato je sljedeće saopštenje:

„Centralni odbor riješio je da povodom jubileja, pored ostalog, priredi jedan album slika pojedinih varoši i znatnijih građevina Crne Gore, te je za tu svrhu dobio naročito vještaka u tom poslu g. R. Mosingera iz Zagreba, s kojim je u pogodbu stupio, i odmah na put kreće. Odbor je odredio đakona Kosta Lučića, koji će s njim cijelo vrijeme biti. Odbor je umolio g. Ministra Vojnog, te je izdao potrebite naredbe vojnim vlastima, da ne bi rečenoj dvojici u njihovom radu kakve god smetnje činili, te je s toga Odboru čast umoliti Vas Gospodine Ministre, da bi ste dali rečenim putnicima ovlašćenje za njihov posao, a u isto doba, da bi naredili policijskim vlastima ne samo da im ne prave smetnje nego da im i na ruci budu“.¹⁴ Iz jednog arhivskog izvora, koji je objavila Maja Dragičević, vidi se da je: „Centralni odbor za proslavu Jubileja Nj. V. Kralja Gospodara Nikole I prošle godine povjerio izradu albuma Vladalačke kuće Petrović Njegoš i Slike iz Crne Gore- firmi R. Mosingera u Zagrebu, kod koje su firme ostala sva klišeta“.¹⁵

Krajem jula 1910. godine, *Glas Crnogorca* donio je opširan izvještaj o Mosingerovom radu, pa ga je potrebno prenijeti u cjelini:

„Jubilarna izdanja Centralnog odbora. Ovih dana stigli su prvi primjerci ovih svečanih izdanja, koje je Centralni Odbor spremio za proslavu Vladalačkog Jubileja Nj. Kr. V. Knjaza Gospodara. Ta izdanja sačinjavaju:

---

¹³ Ibidem, M. S, Zapisnik sa XXV šednice Centralnog odbora, 28. april 1910. Na istoj šednici date su primjedbe na Mosingerove uslove, koje će se uzeti u obzir pri definitivnom sklapanju ugovora.

¹⁴ Velimir Vujačić, *Crnogorska pošta i poštanske marke*, Cetinje, 2002, str. 149.

¹⁵ M. Dragičević, op. cit, str. 223.

1) „Vladalačka kuća Petrović-Njegoš“, svečani album s umjetničkim reprodukcijama slika svih članova dinastije od vladike Danila do danas. U tom su albumu sadržane slike Djece, Zetova i Unučadi našeg Uzvišenog Gospodara.

2) „Slike iz Crne Gore“, album koji sa 32 umjetničke slike prikazuje našu Otadžbinu, njene prirodne krasote i njenu starinu.

3) „Ciklus od 25 razglednica“ sa slikama iz Crne Gore, rađenim u bojama i dvostrukom svjetlotisku (Lichtdruk).

I jednom i drugom albumu, koji su prava umjetnička djela, stavljeni su na čelo posebni predgovori u veličini jednog štampanog tabaka. Čitava izrada albuma ustupljena je ponajboljim umjetnicima, tako da ta izdanja uz svoju nacionalnu vrijednost imaju ogroman umjetnički, savremeni i istorijski značaj.

Centralni je odbor rukovodila misao kod ovih izdanja, da pruži u ovim djelima više nacionalnih i kulturno-istorijskih momenata. Za to je firma R. Mosinger u Zagrebu, kojoj je povjerena izrada ovih publikacija, unijela u njih ornamentiku iz naših rukopisnih starih knjiga, te tako oživjela i osnažila istorijsku starinu u ovim veličajnim spomenicima srpskog i crnogorskog slavija. Svi ovi radovi uspjeli su na najbolji način, te mogu biti pravim ponosom onoga naroda, koji u jubilarnim danima svoga plemenitoga gospodara slavi svoju najveću slavu,

Nema sumnje da će svakoj crnogorskoj kući i svakom Crnogorcju ovim izdanjima Centralnog Odbora biti pruženo ono, što zadovoljava srce crnogorsko i ljubav prema Crnoj Gori.

Centralni će Odbor u kratko vrijeme objaviti cijene svim ovim izdanjima i označiti kod koga se mogu za Crnu Goru i inostranstvo dobiti¹⁶.

U toku 1910. godine Rudolf Mosinger je u nekoliko navrata boravio u Crnoj Gori. Iz istraživanja Maje Dragičević vidi se da je prvi put došao krajem aprila, a posljednji početkom novembra.

---

¹⁶ V. Vujačić, op. cit, str. 149.

Na šednici Centralnog odbora, održanoj 18. juna 1910. godine, odlučeno je: „Da se odredi i ovlasti od strane Centralnog Odbora gospodin nastavnik Dušan Đukić da u ime i za račun Odbora korespondira-poštom i telegrafom - sa Mozingerom odnosno cijelog Mozingerovog preduzeća, a prema učinjenim pismenijem ugovorima s istom firmom“.¹⁷ Na sljedećoj sjednici Odbora na dnevnom redu je bilo: „Definitivno utvrđenje reda, kojijem imaju doći slike u Album Dinastije, što je konačno uređeno-prema ranijem odobrenju Njegovog Kralj. Visočanstva Knjaza Gospodara po iskazu određenih članova Odbora g. Lazara Mijuškovića i Serdara Janka Vukotića“.¹⁸ Sljedećeg dana, povodom rasprave o predgovoru za album dinastije Petrović-Njogoš, odlučeno je sljedeće: „Pošto je utvrđen gornji tekst riješeno je da se isti otkuca na idealu, kao i predgovor za album pejzaža, a za oba ta prekucavanja da se dadne gospodinu Đuru Mandiću četrdeset pet (45) perpera naknade za trud, računajući tu i trud oko prekucavanja grupa i portreta, koji po redu označenom imaju ući u Album Dinastije Petrović-Njogoš.“¹⁹ Konačni tekst na albumu dinastije Petrović-Njogoš utvrđen je na 49. šednici Odbora:

---

¹⁷ DACG, MS. Zapisnik sa 46. šednice Centralnog odbora održane 18. juna 1910. godine. Šednici su prisustvovali: vojvoda Gavro Vuković, dr Božo Perazić, serdar Janko Vukotić, Lazar Mijušković, Filip Jergović, Labud Gojnić, Medo Lukačević, Živko Dragović, Ivo Kaluđerović. Sekretar je bio Milo Dožić.

¹⁸ Ibidem, Zapisnik sa 47. šednice Centralnog Odbora od 18. juna 1910. godine. Šednici su prisustvovali: vojvoda Gavro Vuković, Lazar Mijušković, serdar Janko Vukotić, Labud Gojnić, Medo Lukačević, Risto V. Popović, Živko Dragović, Filip Jergović, Jovan Matanović, dr Božidar Perazić i sekretar Milo Dožić.

¹⁹ Ibidem, Zapisnik sa 48 šednice Centralnog odbora od 19. juna 1910. godine. Pored stalnih članova Odbora, na ovu šednicu su pozvani predsjednici i potpredsjednici pojedinih pododbora: Vuko Vukotić, Ljubo Bakić, dr S. Ognjenović, Jovan Hajduković i Špiro Popović.

„Definitivno je utvrđen natpis Albuma Dinastije i to:

„Vladalačka Kuća Petrović-Njegoš“

-Unutra na prvom mjestu to isto i-

-Nikola I, Njegova Djeca, Zetovi, Unučad“.20

Na 53. šednici Centralnog odbora održanoj 27. jula 1910. godine raspravljalo se o: „... pismu R. Mozingera iz Zagreba od 7. jula ove godine odnosno grupa portreta u Albumu Dinastije Petrović- Njegoš, tražeći odobrenje za predloženi drugi raspored koji bi obuhvatio 34 table i to bez ikakve daljne odštete od strane Centralnog Odbora ili pak inače povišenja cijena.

Centralni odbor odobrio je gornji prijedlog gospodina Mozingera i ovlastio gospodina Dušana Đukića da mu u tom smislu piše-naš broj 24. od 27. VI 1910. godine“.21

Stalne kontakte između Centralnog odbora i zagrebačkog fotografa najbolje ilustruje molba izvjesnog R. Popovića da mu se isplate troškovi učinjeni prilikom posjete Mosingeru u Zagreb, koju prenosimo u cjelini:

„Na 18. jula o. g. oputovao sam u Zagreb po naređenju Centralnog odbora za proslavu, da učinim izvjesne izmjene u radovima, koje je Odbor bio povjerio zavodu Mosinger d. d. i primio sam na račun putnog troška kruna 500. Međutim, ja sam utrošio, odnosno pripada me prema đurini kruna 602, 50, pa molim da mi se taj trošak isplati.

---

²⁰ Ibidem, Zapisnik sa 49. šednice Centralnog odbora od 22. juna 1910. godine.

²¹ Ibidem, Zapisnik sa 53. šednice Centralnog odbora od 27. juna 1910. Na istoj šednici riješeno je da se: „...telegrafski zamoli Maršalat Kralj. Srpskog dvora u Biogradu da pošalju slike: Kralja Petra, Prestolonasljednika Aleksandra, Kraljevića Đorđa i Knjaginjice Jelene Karadorđević - Ateljeu R. Mozingera u Zagrebu“. Na sljedećoj šednici, predsjednik Odbora mitropolit Mitrofan Ban je obavijestio prisutne članove da je Mosinger dobio tražene fotografije kraljevskog doma Karadorđevića.

Napomenuti mi je, da nijesam mogao u detaljima podnijeti račun troškova, jer mi je nemoguće bilo pribaviti priznanice za svaki obrok ili životnu namirnicu, te sam s toga primoran bio pribjeći ovom načinu računanja - đurine prema zakonu - i ako to nije možda opravdano s obzirom na to da sam u penziji“.²²

Po svemu sudeći, prilikom dolazaka u Crnu Goru Mosinger nije imao nikakvih problema sa carinom. To se može zaključiti na osnovu dopisa koji je 10. avgusta 1910. godine D. Đukić uputio Ministarstvu finansija:

„Čast mi je saopštiti tom Ministarstvu da garderoba Kraljevskog Hrvatskog Zemaljskog Kazališta danas i sutra prolazi kroz Njeguše.

Isto tako danas onuda ima proći fotografski pribor sa pločama za kinematografisanje Jubilarnih svečanosti. Taj pribor i aparati pripadaju R. Mozingeru iz Zagreba.

Molim isto Ministarstvo da izvoli izdati Njeguškoj carinarnici nalog da jednu i drugu robu pusti bez pregleda do Cetinja.

Pošto je ova stvar hitna molim da se izvoli za nju izdati telegrafska naredba“.²³

Na osnovu citiranog dopisa ministar finansija je istog dana Upravi carinarnice na Njegušima izdao sljedeći nalog: „Kako danas prolazi tuda gardaroba Kraljevskog Hrvatskog Kazališta, kao i pribor sa pločama za kinematografisanje Jubilarnih svečanosti, koji pripada gospodinu Mozingeru iz Zagreba naređujem Vam da tu robu ne pregledate nego redovnim sprovodnicama odpremite na carinarnicu na Cetinje će se i izvršiti propisani pregled“.²⁴

Iz studije Maje Dragičević vidi se da je Mosinger, pored poslova oko jubilarnih svečanosti, bio angažovan i na drugim projektima: izradi štambilja, vinjeta, 200 karata u litografiji, koverata, čestitki za Novu godinu i 18 300 vizit karata za kralja Nikolu.

---

²² DACG, Uprava dvora (UD), f. 103/a, 10. septembar 1910, bez broja.

²³ Ibidem, MF, f. 372, arh. br. 3951, 10. avgust 1910.

²⁴ Ibidem, MF, f. 372, arh. br. 3951, 10. avgust 1910.

Isti autor je objavila arhivske podatke iz kojih se vidi briga o svakom detalju i visoki kriterijumi za kvalitet izrade. U tom smislu, karakteristično je pismo koje je maršal dvora kralja Nikole uputio Mosingeru:

„Poštovani gospodine,

Primio sam poslate vinjete; nijesam sasvim zadovoljan sa hartijom koja je za iste upotrijebljena, pri tome na one za Upravu dvora slovo „O“ naopako je izrađeno.

Povraćam vam poslati račun s molbom, da mi uputite dva računa i to u redu sastavljena, jer ih moraju isplatiti dvije administracije, pa treba da su računi u redu.

Ono što je podvučeno pripada Dvoru, a ono što nije Ministarstvu Inostranih Djela. Računi treba da glase: „Kr. Ministarstvu Inostranih Djela“ Cetinje – i „Upravi sv. Dvora Kralja Gospodara“ Cetinje. Pošto račune dobijem izdaću nalog da vam se izmire.

Jedna štambilja iz mijedi od 40 kr. pripada Ministarstvu , a druga Sv. Dvoru.

Obije treba da mi pošaljete pošto ih stavljate na račun, ali prethodno treba da se isprave gore izložene greške na onoj te je za Dvor“.²⁵

Izražavajući žaljenje što je njegov račun izazvao izvjesno nezadovoljstvo u Crnoj Gori, Mosinger kaže sljedeće:

„Nastojao sam cijelom vještinom, da priugotovim najljepše slike što je moguće, pa je usljed toga i cijena izrade nešto skuplja. Svekolike slike odaju najfiniju platinotipiju, te su ručni posao, što također poskupljuje izradu.

Pogledom na njihove reprodukcije, uslobodujem se primijetiti, da su iste izrađene sa vrlo malih obima (6/9 cm.) što oštećuje reprodukcije, te se mora doprinijeti za lijepu i uspješnu reprodukciju potrebna vještina fotografske struke.

---

²⁵ M. Dragičević, op.cit, str. 225.

Primijetiti mi je jošte, da ovakova izradba u platinotipiji nikada ne pomućuje, naprotiv bude svake godine sve jasnija“.

I pored svega navedenog, Mosinger je pristao da snizi prvobitnu cijenu sa 540 na 480 kruna. Iz dostavljenog računa vidi se da se radilo o 13 reprodukovanih likova vladike Save i Petra II, knjaževića Danila i Petra, velike vojvotkinje Stane, majke kralja Nikole, dvorca Kruševac, te šest scena s predstavom jahanja i kočija.²⁶

Pored navedenih poslova, Mosingerov Svjetlotiskarski zavod štampao je i akcije za Narodnu banku Kraljevine Crne Gore. Ovo je, ujedno, jedina serija koju je emitovala Narodna banka Kraljevine Crne Gore dok se nalazila u Baru. Akcije, nominalne vrijednosti 100 perpera u zlatu, višebojne su, a za motiv imaju Barsku luku i Stari Bar. Ukupna emisija ovih akcija bila je pet miliona perpera.²⁷

U Mosingerovom Svjetlotiskarskom zavodu izrađene su i diplome za prvu generaciju maturanata Cetinjske gimnazije. Crnogorska štampa objavila je detaljan opis ovih diploma, pa ih u cjelini prenosimo:

Ovako ih opisuje *Cetinjski vjesnik*:

„Blanketi i svjedodžbe ispita zrelosti imaju oblik običnog tabaka. Rađene su na polu-pergament hartiji. Prvi list je svijetlo-zelenkasto-modar, sitno išaran kosim potezima. U sredini je Knjaževska porfira sa krunom. Unutra je grb Knjaževine Crne Gore, sve je obrubljeno njezinom ornamentikom, koja je sastavljena iz motiva minijatura iz starih rukopisa sačuvanih u arhivu cetinjskog manastira. Čitava izrada je dosta fino urađena i daje posmatraču utisak distingirane jednostavnosti. Kako smo izviješteni, rađeni su formulari kod firme Mosinger u Zagrebu, pored mnogih slovenskih, ako ne baš mnogo renomiranih srpskih firmi“.²⁸

---

²⁶ Ibidem, str. 226.

²⁷ P. Lainović, S. Pejović, op. cit, str. 57.

²⁸ Citirano prema: Stanko Roganović, Prva crnogorska matura, *Matica*, VI, br. 24, zima 2005, str. 347

Pod naslovom „Maturalna svjedočanstva“, *Glas Crnogorca* donio je iscrpniji opis:

„Veliki značaj prve mature u tridesetogodišnjem opstanku naše gimnazije iziskivao je da i svjedočanstva o tom državnom ispitu dobiju i svojom spoljašnošću što značajniju i dostojniju formu. Uprava Gimnazije dala je za tu priliku izraditi posebne nacрте u umjetničkom zavodu R. Mosingera u Zagrebu-jedinom zavodu svoje vrste na slovenskom jugu. Grb sa porfirom izradio je precizno i odlično po svim pravilima heraldike g. prof. Milo Kovačević, a svu ostalu tehničku i ornamentalnu stranu izradila je firma Mosinger sa svojim vještacima. Tip svjedočanstva udešen je u stilu naše narodne ornamentike, koja se nalazi usčuvana na rukopisnim crnogorskim knjigama iz XV-XVIII vijeka. Ovim je čitava obrada svjedočanstava zadobila poseban karakter, a cjelokupan utisak uz sve ostalo ima u sebi i momenat istorijske srpske starine.

Na svijetlo-zelenkastoj osnovi izrađen je sam grb sa porfirom, koga zaokružuje ukusan dekorativni okvir, rađen u stilu narodnih ornamentata. Tanki i isprekidani sitni potezi, koji prevlače čitavu osnovu, služe jednim dijelom njenom uljepšavanju, a drugim ispunjavanju onih praznina, koje sam grb za sobom ostavlja.

Čitava kompozicija odgovara i ozbiljnosti jedne državne isprave i posebnoj nacionalnoj karakteristici i dobrom estetskom rješenju. Kad se tome pridoda, da je saglasno s tim drž. Štamparija izvela štamparski rad na svjedočanstvima potpuno uspješno, onda ta svjedočanstva čine najbolji utisak i, bez sumnje, spadaju u najljepše isprave ove vrste“.²⁹

Malo je poznato da je za proslavu jubileja bila predviđena jedna posebna serija poštanskih maraka. Po preporuci mitropolita Mitrofana Bana, predsjednika Centralnog odbora, štamparija Rudolfa Mosingera dobila je nalog za izradu jubilarnih maraka. Komisija, određena da odredi nacрте maraka, predložila je sljedeće eseje: „Mačevanje“ od Paje Jovanovića, luku Bar, „Ranjeni Crnogorac“

²⁹ *Glas Crnogorca*, 19. jun 1910, br. 27.

Jubilarne poštanske marke, rad R. Mosingera

od Čermaka, kralj Nikola na konju i dopojasni portret kralja Nikole. Predviđeno je da se marke izrade u svjetlotisku u jednoj ili dvije boje (okvir u jednoj, a marke u drugoj boji). Iz nepoznatih razloga ovaj posao nije realizovan. Postoje, ipak, otisci u raznim bojama, rezani i zupčani.³⁰

U iscrpnoj i na dokumentima radenoj studiji o Mosingeru, P. Lainović i S. Pejović, pozivajući se na Maju Alilović, kustosa u zagrebačkom Muzeju za umjetnost i obrt, nesumnjivog autoriteta u ovoj oblasti, iznose malo poznat podatak da se za pojavu ovog umjetnika vezuju i počeci hrvatske kinematografije. „Svega deset mjeseci poslije projekcije filmova braće Lumiere, u Zagrebu je 1896. godine, u dvorani „Kola“, organizovana prva

³⁰ Ing. Vladimir Fleck, *Priručnik poštanskih maraka jugoslovenskih zemalja-Crna Gora*, Zagreb, 1954, str. 109.

javna projekcija „živućih fotografija“, zašto su zaslužni Mosinger i Breyer, što ih svrstava među pionire hrvatske filmske industrije. Nakon Zagreba filmovi su, u istoj organizaciji, prikazivani u Karlovcu i Varaždinu“, tvrde pomenuti autori.³¹

Sasvim je izvjesno da je Rudolf Mosinger snimio film o jubilarnim svečanostima 1910. godine. Iz zapisnika sa XXVIII šednice Centralnog odbora, održane 16. maja 1910. godine vidi se da je povodom Mosingerovog prijedloga: „...od 1. ovog mjeseca odnosno kinematografskih snimanja Jubilarnih svečanosti, riješio:

Da se usvoji g. Mosingerov prijedlog s tim da ga g. Serdar Janko Vukotić podnese knj. Vladi na odobrenje“.³²

Ovo pitanje je definitivno riješeno na XXXVI šednici Centralnog odbora, održanoj 26. maja 1910. godine. Budući da je od izuzetnog značaja za našu temu, Zapisnik je potrebno prenijeti u cjelini:

„Prisutni: Predsjednik - Mitropolit Mitrofan, Marko Đukanović, Živko Dragović, Jovan Matanović, Vojvoda Gavro Vuković, Medo Lukačević, Filip Jergović, Đakon Ivo Kaluderović, Lazar Mijušković.

Na dnevnom redu je:

Ponuda R. Mosingera d. d. Zagreb da mu se dade isključiva koncesija za kinematografsko snimanje jubilarnih svečanosti i putovanje kroz najljepše krajeve Crne Gore.

Centralni Odbor s obzirom na svoje rješenje od 16. maja o. g. i odobrenja g. Ministra Unutrašnjih Djela od danas br. 3850-riješio je;

Da se d. d. Mosingeru iz Zagreba dade isključiva koncesija za gornje snimanje do kraja 1910. godine, a prema učinjenom o

---

³¹ P. Lainović, S. Pejović, op. cit, str. 58.

³² DACG, MS, Zapisnik sa XXVIII šednice Centralog odbora, 16. Maj 1910.

ovijem Odborom odobrenom ugovoru od danas sa predstavnikom pomenutog ateljea, g. R. Mosingerom“.³³

Mosingerovo interesovanje za film ovim se ne iscrpljuje. Godine 1917. na ime svoje supruge osniva „Monopol film R. Mosinger - Mosingerov film“, preduzeće kojim su rukovodili njegovi sinovi Lujo i Vilim. U početku, firma se bavila uvozom i distribucijom najnovijih filmskih ostvarenja, da bi vremenom prerasla u studio za izradu filmskih natpisa.³⁴

Od impozantnog Mosingerovog crnogorskog opusa potrebno je posebno istaći luksuzni album „Vladalačka kuća Petrović - Njegoš“, sa reprodukcijama svih vladara iz kuće Petrovića i fotografijama dece, zetova i unučadi kralja Nikole. Album je urađen u Mosingerovom Svjetlotiskarskom zavodu u Zagrebu. Distribucija cjelokupnog tiraža obavljala se preko trgovačke firme Nikole Kneževića. To se može zaključiti na osnovu jednog arhivskog izvora u kome se navodi da je Centralni odbor za proslavu obavijestio Upravu crnogorskog dvora da: „potrebni broj luksuznih albuma Dinastije, možete uzeti na priznanicu od depozitora g. Nikole Kneževića“.³⁵

U stručnoj literaturi do sada nije postojala saglasnost oko tiraža albuma. U citiranoj studiji o Mosingeru, P. Lainović i S. Pejović utvrdili su da postoje dvije vrste ovog albuma. Po njima, albumi su identične sadržine, ali različite opreme. Albumi skromnije izrade imali su na koricama utisnut državni grb Crne Gore, dok se naslov nalazio u pozadini. Prodajna cijena im je

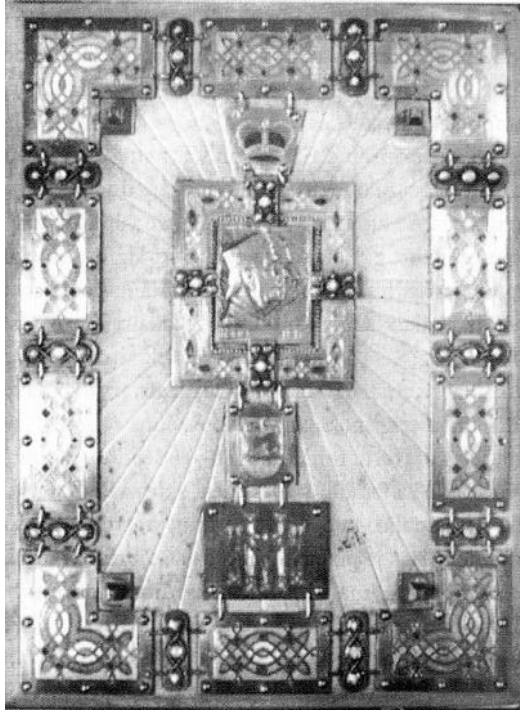
---

³³ Ibidem, Zapisnik sa XXXVI šednice Centralnog odbora, 26. maj 1910. Na istoj šednici Centralni odbor je odlučio da izda Mosingeru, na njegov zahtjev, uvjerenje da je po nalogu Odbora radio fotografske snimke po Crnoj Gori za jedan album, koji će biti objavljen povodom proslave pedesetogodišnjice vladavine kralja Nikole i zlatne svadbe kraljevskog para.

³⁴ P. Lainović, S. Pejović, op. cit, str. 53.

³⁵ V. Vujačić, *Obnova...*, str. 174.

Album „Vladalačka kuća Petrović - Njegoš“,
primjerak kralja Nikole

bila pet perpera. Luksuzniji albumi, u kožnom povezu sa emajliranim državnim grbom, na luksuznom papiru, koštali su pedeset perpera.³⁶

Maja Dragičević, kustos etnolog - antropolog u Muzeju kralja Nikole, došla je do sasvim drugačijih podataka. Pozivajući se na registraturu Muzeja kralja Nikole, pomenuti autor navodi podatak da je, od 3 101 primjerka albuma, štampanih u Mosingerovom Svjetlotiskarskom zavodu, jedan primjerak, „... koji je po odboru poslat Nj. Kr. V. Knjazu Nikoli I, štampan je na japanskom papiru i vezan u divot korice od safijana i emajla, po

³⁶ P. Lainović, S. Pejović, op. cit, str. 55.

nacrtu prof. Bele Csikosa-Seissie u Zagrebu; detalje za te korice u emajlu izradio je Ivan Bauer u Zagrebu, a plaketu u srebru sa likovima Nj. Kr. V. Knjaza Nikole i Knjaginjje Milene izradio je prof. Rudolf Valdec u Zagrebu“. Sto primjeraka ovog albuma, štampanih na Šelerovom kartonu, sa kožnim povezom, imalu su utisnuti grb Crne Gore i emajlirane ukrase. Jedan takav primjerak, poklonila je Muzeju kralja Nikole Nada M. Smith, unuka Rudolfa Mosingera. Korice albuma su izrađene od tamnobraon rebraste kože, sa crnogorskim grbom i stilizovanim ukrasima.

Crnogorski vladarski par ove albume poklanjao je uglednim ličnostima. To se vidi iz već citiranog dokumenta, kojim Centralni odbor obavještava upravu crnogorskog dvora da albume može podići kod Nikole Kneževića: „Albume prihvatite odmah, jer Nj. Veličanstvo Kralj želi pokloniti jedan primjerak Kraljeviću Grčkom“.³⁷ „3 000 primjeraka albuma štampano je na Roederovom papiru i uvezano u platnene korice sa crnogorskim grbom u originalnim bojama. Štamparski uresi i i inicijali risani su po motivima iz starih crkvenih rukopisnih knjiga cetinjskog manastira“. Ovaj je album mnogo skromnije izrade, sa koricama od bijele kože sa crnogorskim grbom i ćiriličkim tekstem „VLADALAČKA KUĆA PETROVIĆ - NJEGOŠ“³⁸

Po svemu sudeći, album je štampan u više navrata. O tome svjedoči Zapisnik o prijemu albuma, koji prenosimo u cjelini:

„Zapisnik o prijemu albuma jubilarnih svečanosti izrađenih u studiju „Mosinger“.

Zapisnik od 29. decembra 1911. godine o prijemu četiri sanduka albuma izdanja Jubilarnih svečanosti od 1910. godine upućenih od firme „Mosinger“ iz Zagreba.

Mosingerova firma iz Zagreba uputila je četiri sanduka albuma za Ministarstvo Finansija, iste je Cetinjska Carinarnica predala 23. decembra 1911. g. magazinijeru Vladina Doma g. Savu

---

³⁷ DACG, UD, f. 98/a, bez broja i datuma.

³⁸ M. Dragičević, op. cit, str. 224-226.

Lukiću, a pri pregledu samih kašuna i u njima albuma utvrđeno je da je magazinijer Lukić primio:

A) 2. Slomljena kašuna i iz njih albuma „Slike Vladajuće kuće Petrović-Njegoš:

1. prosutih svega komada 20
2. 4 paka po 3 komada čini komada 12
3. 7 paka po 8 komada 56
- 4.1 pak od 9 komada 9
5. 13 paka po 10 komada 130

B) u 2 zdrava kašuna albuma zdravih:

a) albuma „Slike Vladajuće Kuće Petrović-Njegoš

1. svega komada zdravih 107
2. svega komada pokvarenih 24

---

svega komada 365

b) Slike iz Crne Gore

1. zdravih albuma komada 100
2. pokvarenih komada 6

---

svega komada 106

ukupno obje vrste komada 471

Gore rečena suma albuma predata je na sahranu i čuvanje magazinijeru Savu Lukiću u Vladinoma domu³⁹.

Rečeno je već da je Mosinger izradio i album „Slike iz Crne Gore“, koji sadrži panorame većih gradova i kulturno-istorijskih spomenika. Riječ je o 32 fotografije važnijih lokaliteta u Crnoj Gori (Duklja, Obod, Žabljak, Rijeka Crnojevića, Cetinje, Bar...), i kulturno - istorijskih spomenika (Cetinjski manastir, Manastir Morača, rezidencije predstavnika vladajuće porodice i sl.).

---

³⁹ DACG, MF, f. 420, 29. XII 1911, bez broja.

Ovom prilikom, Mosinger je demonstrirao umijeće i iskustvo koje je stekao snimajući pejzaže po nalogu svoje vlade još 1896. godine, za što je bio nagrađen na Milenijumskoj izložbi u Budimpešti. Korice albuma su od braon kože, sa panoramom „Pogled na Vranjinu sa Pavlove strane“ i tekstom u zlatotisku „SLIKE IZ CRNE GORE“. Unutrašnja strana korica i prva strana albuma dekorisani su crnogorskim heraldičkim znacima. Na početku albuma je kratak tekst vezan za geografiju Crne Gore.

Album je više puta prešampavan. Iz već citiranog Zapisnika o primopredaji albuma rađenih u Mosingerovom Svjetlotiskarskom zavodu, vidi se da je krajem 1911. godine prispjelo 106 komada albuma „Slike iz Crne Gore“.⁴⁰

Crnogorski vladarski par je i ovaj album poklanjao visokim gostima. Iz prepiske Slava Ramadanovića sa Upravom crnogorskog dvora vidi se da je album „Slike iz Crne Gore poklonjen: „Po visokom naređenju Njeg. Visočanstva Kralja Gospodara ... Gosp. Kućinskom jedan albuma“⁴¹ zatim: „Gospođi Boman-ženi ovdašnjeg engliškog predstavnika“⁴² „Gđi Frank-u Anversi“⁴³ „Gđi Adam u Parizu-Gđi Jovanović u Skopje i Gđi B. Kun“⁴⁴

Sve nedoumice oko tiraža i kvaliteta Mosingerovih izdanja povodom jubilarnih svečanosti mogu se otkloniti iz skoro objavljenih zapisnika sa šednica Centralnog odbora. Na XXVII šednici Odbora, održanoj 29.aprila 1910. godine, detaljno se raspravljalo o ugovoru sa hrvatskim umjetnikom, pa je zapisnik sa te šednice potrebno prenijeti u cjelini:

---

⁴⁰ Ibidem,

⁴¹ Ibidem, UD, f. 98/a, 24. X 1910. Na poledini akta: „Primljeno od Kneževića i poslano Ramadanoviću“.

⁴² Ibidem, UD, f. 98/a, 31. X 1910.

⁴³ Ibidem, UD, F. 98/a, 9. X 1910.

⁴⁴ Ibidem, UD, f.98/a, 21. X 1910.

Album „Slike iz Crne Gore“

„Prisutni: Mitropolit Mitrofan, Vuković, Mijušković, Gojnić, Dragović, Popović, Matanović, Kaluđerović. Na redu je sklapanje ugovora sa Mosingerom, koji je takođe prisutan, te bi sa istim utvrđeno:

1. Izrada 50 000 razglednica u dvostrukom svjetlotisku na finom žućkastom kartonu po cijeni od 24 krune po hiljadi.
2. Izrada 25 000 kolorisanih rukom razglednica na istom kartonu po cijeni od 50 kruna po hiljadi.
3. Izrada 3 000 komada albuma sa 32 cijele strane slike, tj. 32 kartona elber-feld velikog kvadrata sa 8 - 12 strana uvodnog teksta. (Na jednom kartonu može biti i više slike, a ispod svakoje slike ima stojati potpis po mogućstvu originalni). Korice imaju biti od tvrdog kartona - sa grbom crnogorskim utisnutim i pozlaćenim po nacrtu g. Mila Kovačevića i natpisom koji se naknadno odredi. Boje korica odabraće sama firma prema svom vještačkom nahodjenju. Cijena 5 kruna po komadu.

4. Izrada istog albuma u 100 primjeraka na finom šelerovom kartonu. Korice u finoj koži. Grb reljefno ispučen – pozlaćen – a po mogućstvu u originalnim bojama. Cijena 50 kruna po komadu.

5. Izrada istog albuma u samo jednom primjerku sa elegantnim koricama i sa portretom Nj. Kr. V. Knjaza Gospodara. Cijena 600 kruna-eventualno i više o čemu će firma predhodno Odbor izvijestiti uz nacrt iste.

6. Izrada albuma sa pejzažima iz Crne Gore u što tvrđim koricama-karton elber-feld – u 200 primjeraka-komad po 4 kruna. Slike imaju biti u dvostrukom svjetlotisku na broju 32-po izboru Odbora, koji će se naknadno izvršiti.

7. Za svaki pojedini snimak slike, koja bi bila upotrebljena za razglednice i album „pejzaž“, Odbor će platiti g. Mosingeru po kruna 10 (za sliku koja bi ušla u razglednice i u album razumije se samo jedno plaćanje, tj. 10 kruna).

Neupotrijebljeni snimci ostaju svojina Mosingerova, ali tako da ih ovaj ne može ni u kom slučaju zloupotrijebiti, osim po naredbi Odbora ili njegovog pravnog nasljednika, kada će biti isplaćena cijena od 10 kruna po upotrijebljenom snimku.

8. Od sviju snimaka upotrijebljenih i neupotrijebljenih g. Mosinger ima predati Odboru po dvije fotografije.

9. Cio trošak g. Mosingerov oko izrade ovih snimaka kao i dolazak ovamo ostaje na teret firme, na čiji teret pada i 100 kruna za podvoz. Višak podvoza kao i trošak pratioca i sluga koji će aparat nositi ostaju na teret Odbora.

10. Izrada cijelog poručenog posla ima biti gotova što prije, tako da roba mora najdocnije biti predata na franko-Kotor-parabrod do 1/14. avgusta o. g.

11. Isplata cjelokupnog računa izvršiće se po prijemu robe preko Crnogorske banke na Veresijsku banku u Zagrebu.

Prema ovom rješenju ima se sačiniti ugovor u dva primjerka⁴⁵.

---

⁴⁵ DACG, MS, Zapisnik sa XXVII šednice Centralnog odbora, 29. april 1910.

Koliko se Mosinger smatrao počastvovanim svojom djelatnošću u Crnoj Gori svjedoči činjenica da se na zvaničnim dokumentima potpisivao, uz austrijskog, kao crnogorski dvorski fotograf. Za svoj doprinos na jubilarnim svečanostima Mosinger je odlikovan Danilovim ordenom.

Još jedan fotograf iz Hrvatske učestvovao je na jubilarnim svečanostima 1910. godine. Riječ je o **Dragutinu Šimiću**, fotografu Hrvatskog kraljevskog kazališta. Šimić je izradio album u kome se nalaze devet fotografija sa scenama iz prestave „Balkanska carica“, koju je zagrebački teatar izveo na Cetinju za vrijeme jubilarnih svečanosti. Uz vijest da je Šimić ovaj album poklonio kralju Nikoli, *Glas Crnogorca* napominje da je crnogorski suveren odlikovao zagrebačkog fotografa zlatnom medaljom za revnost.

Album, u luksuznim koricama od svilene tkanine sadrži, pored plakata-afiša predstave na zakoričenoj strani i posvete kralju Nikoli na prvom listu, devet kartonskih stranica (23,3 x 17,2) sa ivicama u boji zlata na kojima su fotosi. Između stranica sa fotografijama je fini zaštitni papir. Na fotografijama su predstavljeni:

1. Josip Štefanec (Stanko),
2. Bogumila Vilhar (Danica),
3. Andrija Fijan (knez Dean),
4. Stanko i Danica,
5. Stanko i Ibrahim-aga,
6. Guslar, sluge i Stanko pred šatorom,
7. Sukob Stanka i kneza Deana,
8. Starac proriče iz mačeva,
9. Danica na bojnopolju poslije bitke.⁴⁶

---

⁴⁶ Milunović I. Luka, Gostovanje Kraljevskog zemaljskog kazališta, *Arhivski zapisi*, br. 3/2000, Cetinje.

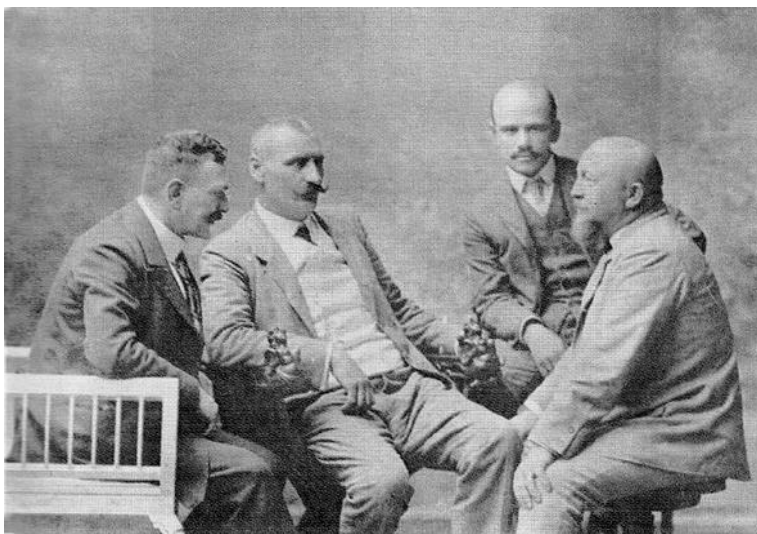
Scena iz Šimićevog albuma

Na jubilarnim svečanostima učestvovali su i mnogobrojni skulptori, medaljeri, grafičari i graveri. Tako Hristifor Moravitz iz Podgorice, u obraćanju Ministarstvu unutrašnjih djela ističe: „Povodom ove visoke i rijetke proslave odlučio sam izraditi nekoliko hiljada spomenica, ali pošto mi je za ovaj posao potrebna naročita dozvola, to dolazim i molim: da gornji naslov meni blagoizvoli kako bih mogao rečene spomenice prema priloženom nacrtu što prije u posao dati“.⁴⁷

Među umjetnicima čiji se rad vezuje za jubilarne svečanosti istaknuto mjesto zauzima hrvatski vajar i medaljer **Rudolf Valdec** (Krapina, 1872 - Zagreb, 1929). Od vremena baroka (Šega i Hirberinga, koji su radili u inostranstvu) nema hrvatskih umjetnika koji su se bavili medaljerstvom. Tek su Frangeš i Valdec, rođeni iste godine i školski drugovi na Obrtnoj školi u Zagrebu, kod Hrvata započeli rad na ovom području. Iako se Valdec ovom vrstom umjetnosti bavio samo uzgredno, uradio je znatan broj plaketa i medalja kao odraz sredine u kojoj je živio.

⁴⁷ DACG, MUD, f. 95, arh. br. 325, 22. januar 1910. (V. Vujačić, *Obnova...*, str. 134.

Umjetnici na jubilarnim svečanostima -
- R. Mosinger, D. Đukić, D. Plavšić i R. Valdec

Suprotno od Frangeša, Valdec radi oštro i tačno, barem na predmetima sitne plastike, što često prelazi u tvrdoću modeliranja. Izraziti je portretista te nastoji da, osim vjernog prikaza, dublje proдре u predmet oblikovanja. O tome se po svom značaju razlikuje i od Bukovca, kojega u svoje vrijeme nadopunjuje na području vajarstava.⁴⁸

Rudolf Valdec rođen je u Krapini 8. marta 1872. godine. Osnovnu školu završio je u rodnom gradu, a gimnaziju (orfantrofij) u Zagrebu. Po svemu sudeći, klasične nauke mu baš nije su bile po volji pa je prešao na Obrtnu školu u Zagrebu. Nakon završetka Obrtne škole, nastavio je školovanje na Umjetničko-obrtnoj školi u Beču, a zatim na Umjetničkoj akademiji u Minhenu kod profesora Eberlea, cijenjenog vajara spomenika

⁴⁸ Vesna Mažuran-Subotić, *Medaljerski opusi Roberta Frangeša-Mihanovića i Rudolfa Valdeca*, Galerija likovnih umjetnosti, Osijek, 1987; Vladimir Maleković, Robert Frangeš Mihanović i Rudolf Valdec, *Umetnost*, Beograd, III/73.

kasnog naturalističkog stila. Prof. Eberle poznat je po ukrašavanju dvorca Ludviga II Bavorskog.

U Minhenu je 1882. godine osnovana grupa umjetnika secesije kao reakcija na tvrdi akademizam. Ta umjetnička struja odlučno je uticala na Valdecov rad. Nakon dvije godine provedene u Minhenu vraća se u Beč 1887. godine. I ovđe nailazi na secesiju, koju je izvjesan broj bečkih umjetnika osnovao upravo te godine. Nakon boravka u Beču, dopunio je svoje studije u Italiji, Rusiji, Njemačkoj i Parizu. Godinu dana proveo je i u Njujorku (1912/13).

Zauzimanjem I. Kršnjavog, pored niza drugih umjetnika, Valdec se vratio u Zagreb 1896. godine, đe je dobio mjesto profesora u Školi za umjetnost i obrt (kasnijoj Umjetničkoj akademiji). Sljedeće godine hrvatski umjetnici su se afirmisali na izložbi u Kopenhagenu, na kojoj je i Valdec izlagao. Vjerovatno, pod uticajem toga uspjeha osnovano je Društvo hrvatskih umjetnika, koje je 1898. godine priredilo prvu izložbu u novom umjetničkom paviljonu u Zagrebu. Na toj izložbi Valdec je, prvi put u domovini, izložio svoje radove. Većinom su to portreti, za koje pokazuje naročiti talenat i smisao. Budući da su mu to najuspjeliji radovi, i kasnije je najviše radio na tom području.

Godine 1905. udaren je temelj Modernoj galeriji u Zagrebu, na podsticaj i pod okriljem Hrvatskog društva umjetnosti. Ovo društvo, za čije je osnivanje i Štrosmajer imao velikih zasluga, naručilo je kod Frangeša i Valdeca Štrosmajerovu spomen plaketu. Očigledno je ova okolnost na Valdeca imala dvostruki uticaj: on je Štrosmajerov portret izradio nekoliko puta, pa je počeo prikupljati materijal za njegov spomenik. Vjerovatno se ova plaketa može smatrati podsticajem za to njegovo nastojanje, koje, međutim, nije ostvario. Ono što je od izuzetne važnosti jeste činjenica da se počeo baviti novom vrstom umjetnosti – medaljerstvom bez ikakvih domaćih uzora. Ovoj, dakle, naruđbini može se zahvaliti da je Valdec, pored opsežnog rada na vajarskim djelima, izradio i veliki broj reljefa i plaketa.

Uz R. Frangeša, Valdec je utemeljivač moderne skulpture u Hrvatskoj. Djelovao je gotovo četiri decenije i stvorio markantan kiparski opus koji obuhvata reljefne prikaze alegorijskog i metaforičkog karaktera, portretnu plastiku, nadgrobne spomenike, monumentalne javne skulpture i dekorativne kompozicije kao sastavni dio arhitektonskih kompleksa. Odgojen u atmosferi inovacija Beča i Minhena, na većini svojih radova sklon je slikovitoj obradi materije, ilustrativnosti, simboličkoj literarnosti i upotrebi stilizovanih vegetabilnih elemenata kao propratnom aranžmanu figuralnih kompozicija. Tim duhom posebno odišu njegovi rani radovi, npr. „Memento mori“, „Magdalena“, „Per aspera ad astra“ i dr, nastali između 1895. i 1899. godine. Valdecove inovacije za nadgrobne spomenike oslanjaju se na antičke prototipove epitafa (biskup Dobrila u Pazinu, 1911; J. J. Štrosmajer u Đakovu, 1912; S. S. Kranjčević u Sarajevu; porodica Tomić u Zagrebu, 1929), ili herme (A. Nemčić u Križevcima, 1897; F. Rački u Fužinama, 1928). Mnoge javne spomenike izveo je u formi herme (I. Kukuljević-Sakcinski, 1911; I. Mažuranić u Zagrebu, 1911; A. Šenoa u Zagrebu, 1928. i dr.). Portetni dio spomenika, kao i niz portretnih bista više od 30 ličnosti iz političkog i kulturnog života intepretira zrelim realizmom težeći ka vjernosti reprodukcije i psihološkom karakterizacijom (J. Jovanović Zmaj, V. Lunaček, A. G. Matoš, M. Krešić, I. Kršnjavi, V. Vidrić, kralj Petar I Karađorđević, kralj Nikola I Petrović-Njegoš i dr.). Pasionirano je studirao lik svog mecene biskupa Štrosmajera i izveo desetak portreta i dva predložka za spomenik. Najznačajniji Valdecovi javni spomenici su: D. Obradović u Beogradu, 1912. i konjičke statue kralja Petra I u Zrenjaninu, 1925. i Bijeljini, 1926, koje se odlikuju monumentalnošću i krutom stilizacijom.

Valdec je u Zagrebu ukrasio mnoge javne građevine skulpturama alegorijskog sadržaja, od kojih je najpoznatija grupa „Croatia“, „Slikarstvo i kiparstvo“ na Umjetničkom paviljonu, 1899, zabat

Rudolf Valdec:
bista kralja Nikole

na južnom pročelju Sveučilišne biblioteke, 1913. godine. Isticao se i kao kulturni i javni radnik, a postigao je znatne uspjehe kao likovni pedagog. Sa B. Čikošem-Sesijom autor je „Plastične anatomije“ za studente Umjetničke akademije (1914).⁴⁹

Prilikom boravka na Cetinju 1910. godine, Valdec je izradio poprsje kralja Nikole, čemu je crnogorska štampa poklonila dužnu pažnju: „Profesor iz Zagreba g. R. Valdec, poznati hrvatski skulptor, onomad je otpočeo u Novom Dvoru izrađivati poprsje (bistu) Nj. Kr. V. Gospodara. Gospodar je bio milostiv, te je umjetniku ovijeh dana poklonio svaki dan pola časa, za koje je vrijeme g. Valdec prema živome liku Gospodarevome izrađivao poprsje“.⁵⁰

Nekoliko dana kasnije, crnogorska javnost je dobila sljedeće obavještenje: „u zagrebačkoj umjetničkoj livnici lije se u bronzi bista Nj. Kr. V. Knjaza Gospodara, koja je vrlo lijepo izrađena. Osobito karakterističan profil sa živim velikim svijetlim očima vanredno je dobro pogođen, a isto tako i cijela izrada je vrlo dobra“.⁵¹

---

⁴⁹ Ing. Dragutin Mandl, Valdec kao medaljer, *Numizmatičke vijesti*, Zagreb, 1957, br. 10.

⁵⁰ *Cetinjski vjesnik*, 1. jul 1910, br. 41.

⁵¹ *Ibidem*, 3. jul 1910, br. 53.

Rudolf Valdec:
jubilarna plaketa

Međutim, nas Valdec interesuje više kao medaljer budući da se plaketa povodom pedesetogodišnjice braka kralja Nikole i kraljice Milene smatra jednim od njegovih najboljih ostvarenja. O Valdecovom medaljerskom radu postoji vrlo malo zapisa, pa je potrebno dati pregled njegovog rada na tom polju. Njegova sitna plastika redovno ima oblik pravougaone plakete, dok se kružna medalja pojavljuje samo izuzetno i to uglavnom kao replika već izrađene plakete, s nekim izmijenjenim pojedinostima.⁵²

⁵² T. Dimitrijević, Rudolf Valdec, Iz zbirke Narodnog muzeja u Beogradu, Obol, *Glasiloo Hrvatskog numizmatičkog društva*, Zagreb, svibanj 1990, br. 42.

Kao i u njegovom ostalom radu, i na plaketama preovladava portret. Neki portreti su konvencionalno postavljeni, onako kako su naručeni, ali zato nijesu ništa manje uvjerljivi. Samo je mali broj plaketa bez portreta; za njih je uradio uspjele kompozicije u vezi sa događajima. Ipak, secesiju nije mogao potpuno savladati i napustiti, pa se ona, uz nekoliko izuzetaka, oseća gotovo do njegove zadnje plakete poslije 1920. godine, Dakle, uz Frangeša Valdec je prvi hrvatski moderni medaljer koji je ostvario specifičan secesijski izraz.

Valdec je izradio sljedeće plakete i medalje, koje su ovde navedene hronološkim redom, ukoliko je poznata godina izrade:

1. DEVEDESETI ŠTROSMAJEROV ROĐENDAN (1905). U kružnom medaljonu sa dvostrukom ivicom: glava okrenuta nadesno na polju od lovorovog lišća. Na uzdignutoj plohi troredni tekst: DR. JOSIP JURAJ ŠTROSMAJER-BISKUP ĐAKOVAČKI. Avers: signatura R. Valdec. Revers: natpis-SVE ZA VJERU I ZA DOMOVINU, uradio Frangeš. Bronza 57 x 70 mm. Plaketa, iste veličine, kovana je i u srebru.

2. KRALJ NIKOLA I KRALJICA MILENA (1910) – pedesetogodišnjica braka i vladavine kralja Nikole I Petrovića. Na polju od lovorovog lišća glava kralja Nikole i kraljice Milene u desnom profilu. U donjem dijelu na uzdignutoj plohi jubilarne godine: 1860-1910. Signatura VR (monogram). Kovana plaketa 44 x 50 mm; bronza, srebro.

3. VOJNI KASINO U ZAGREBU – Vojnik u rimskoj odori, sa štitom u lijevoj ruci, pleše s devojkom pored koje se spušta grinalda. Vojnik i devojka drže se uzdignutim desnim rukama. Pozadina je ispunjena seceonističkim ukrasnim elementima, koji su prilagođeni plesnoj pozi. U donjem dijelu natpis. CASINO – MCMXI, a u sredini signatura: R. VALDEC/ZAGREB. Kovana plaketa 44 x 50 mm, posrebrena bronza. Likovi su modelirani u savršenim proporcijama, iz čega se vidi Valdecovo dobro poznavanje anatomije.

4. STARČEVIĆ DR MILE – Glava u lijevom profilu; u pozadini red kandeliranih stubova sa lipovim lišćem u donjem dijelu. Ispod glave na uzdignutoj plohi: 1862-1912, a na uzdignutoj ivici natpis: DR MILE STARČEVIĆ. Bez signature. Kovana plaketa 49,5 x 65 mm, bronza, srebro.

5. CUVAJ ANTUN - Na pozadini, od ružinog trnja s lišćem i cvijetom, glava u lijevom profilu. Na uzdignutoj plohi dvoredni tekst ANTUN CUVAJ – 1887-1912. Bez signature. Kovana plaketa 49,5 x 65 mm, bronza, srebro.

6. ULANSKA PUKOVNIJA, VARAŽDIN – Vojnik na konju, okrenut na lijevu stranu, u mirnom pokretu; u pozadini stari grad Varaždin. Sa svake strane vojnik s lovorovim vijencem u stavu mirno, okrenut prema sredini slike. Na tri uzdignute plohe u donjem dijelu: 1886 – SLOB. KR. GRAD VARAŽDIN/ C. K. 5. ULANSKOJ PUKOVNIJI – 1912. – Signatura:VR (monogram). Kovana, uzdužno položena plaketa, 80 x 68,5 mm, bronza, srebro. Tipični elementi secesije, nikal.

7. GRBA RADE – Na pozadini od hrastovog lišća poprsje u generalskoj uniformi okrenuto ulijevo; iznad ramena, na pravougaonoj plohi, toredni tekst: RAIMUND/GERBA/G. D. I. – K. D. 13. K (general infanterije, komandant 13. Korpusa). Signatura: R. VALDEC. Kovana plaketa, 49 x 65 mm, bronza, srebro. Plaketom je odlično prikazan marcijalni tip vojnika. Vjerovatno je izrađena 1912. godine kada je Grba iz političkih razloga penzionisan.

8. RATNI NEMOĆNICI, I – Žena u narodnoj nošnji vodi iscrpljenog vojnika (sa štakom u desnoj ruci) u kuću. U pozadini: stubovi kuće i ukrasni elementi (lišće, kukuruz, preslica). Na uzdignutoj plohi tekst: NAROD ZA SVOJE NEMOĆNIKE. U donjem dijelu signatura: VALDEC – ZAGREB. Kovana plaketa, 56 x 65 mm. Plaketa je izdata u dobrotvorne svrhe u toku Prvog svjetskog rata. Izrađena je u ratnoj kovini u punom i šupljem kovu, pobakrena i pozlaćena. Bronzani otkovi ne postoje. Ova plaketa je jedna od onih, kod koje se Valdec udaljuje od

tipičnog portreta sa seceonističkim ukrasima, i u kojoj je dao vrlo uspješlu kompoziciju. Ona se po načinu oblikovanja umnogome razlikuje od ostalih njegovih radova te vrste, što je izazvalo neopravdano mišljenje o tuđem uticaju. Izrada cijele kompozicije, pa i u pojedinostima, naročito u oblikovanju narodne nošnje, jako podseća na Frangešove radove u sitnoj plastici.

8 a. RATNI NEMOĆNICI, I – Izrada kao pod br. 8 (reprodukcija). Šuplje kovana značka dimenzija 28 x 32,5 mm, pobakreni cink.

9. RATNI NEMOĆNICI, II - Žena u narodnoj nošnji pruža posudu sa pićem vojniku sa štakom koji sedi. U donjem dijelu polukružni natpis: NAROD ZA SVOJE NEMOĆNIKE i signatura: VALDEC/ZAGREB. Livena plaketa, 78 mm.

Likovi su isti kao i na plaketi pod br. 8, a jednake su i mnoge druge pojedinosti (uniforma, narodna nošnja i sl.). Ipak je raspoloženje prikazane scene znatno izmijenjeno te djeluje više lirski. Oblik plakete je očigledno nastao samo iz razloga da posluži za izradu značke (9 a), koja u pravougaonom obliku nije odgovarala svojoj svrsi. Na to upućuje liveno izvođenje, koje ne dopušta izradu većeg broja primjeraka.

9 a. RATNI NEMOĆNICI, II - Izrada kao pod brojem 9. Jednostrana medalja (značka), šuplje kovana u cinku. Postoji i pobakrena i u srebru iskovana (11 g.), 28 mm.

10. PORODICA HERMAN, OSIJEK- Jedna muška i tri ženske glave u desnom profilu. Polje plakete je ispunjeno ružinim granama. Na uzdignutoj ivici toredni tekst: SEPTEMBER /1915/ DEM. LIEBEN. GROSSPAPA- signatura VR (monogram) - kovana plaketa, 75 x 60, 5 mm. Postoje primjerci u srebru.

11. VJENČANJE ALEKSANDRA I i MARIJE, I - Na pozadini od lovorovih grana i ruže glave u desnom profilu. Na uzdignutoj plohi natpis: IVNIVS=MCMXXII, signatura: R. VALDEC. Kovana plaketa, 85, 5 x 67 mm, posrebrena bronza.

Plaketa je izrađena kao spomenica na vjenčanje kralja Aleksandra I i kraljice Marije (8. VI 1922). Postojanje posrebranih otkova upućuje na zaključak da nije rađena u srebru, mada je moguće da postoji po neki primjerak za reprezentaciju.

12. VJENČANJE ALEKSANDRA I i MARIJE, II-Avers: na glatkom polju glave u desnom profilu i signatura - R. VALDEC. Revers: između lovorove i ružine grane, koje popunjavaju cijelo polje uzdignuta ploha sa natpisom: MCMXXII. Kovana medalja prečnika 80, 5 mm. Posrebrana bronza.

12 a. VJENČANJE ALEKSANDRA I i MARIJE, II-Kao revers pod br. 12. Jednostrana medalja (značka), 25, 5 mm; posrebrana i pozlaćena bronza.

13. PRVI GRADITELJ - Muški lik s bradom u desnom profilu stoji na merdevinama; ispruženom lijevom rukom drži ploču, postavljenu na red stubova, a desnom šestar. Iza glave nalazi se trougao i sunce sa zracima. U gornjem dijelu je simbolički prikazan svemir (kružni luk i nebeska tijela na zracima sunca). Signatura: VR (monogram). Livena plaketa od bakra, dimenzija 153 x 235 mm.

13. a. PRVI GRADITELJ (varijanta) - Isti motiv i ista veličina kao pod br. 13, s tom razlikom što se na gornjem dijelu nalaze dva prepletana kruga.

Ova plaketa prikazuje masonsku simboliku pa je vjerovatno bila zamišljena kao priznanje istaknutim članovima, što se može zaključiti iz velikih dimenzija (57 x 85 mm.) predviđene za graviranje imena i natpisa. Po nekim znacima može se pretpostaviti da je nastala iza plakete sa vjenčanja kraljevskog para Aleksandra I i Marije.

14. DR VATROSLAV JAGIĆ - U konveksnom kružnom okviru sa uzdignutom dvostrukom ivicom, glava u desnom profilu. U donjem dijelu uzdignuta ploha sa natpisom: PROF. DR. VATROSLAV JAGIĆ. Signatura VR (monogram). Kovana plaketa od bronce i srebra dimenzija 46 : 53, 5 x 60 mm.

Vjerovatno je ovo posljednja Valdecova plaketa, izrađena povodom Jagićeve smrti (5. III 1923). Odlikuje se jednostavnošću i dobrom modelacijom glave i smatra se najuspjelijim radom ove vrste na području nekadašnje Jugoslavije. Kao i na prvoj Valdecovoj plaketi i ovđe se javlja kružni medaljon kao simbol neispunjene težnje za oblikom medalje, koju mu okolnosti nisu dopustili da ostvari.

Malo je poznato da od brojeva 3, 4, 5, 6, 7, 10 i 14 postoje dva otkova: bečki i zagrebački. U prvom, bečkom otkovu plakete su izrađene od bronzе, ivice su polukružne, dok je poledina potpuno ravna. Za zagrebački otkov upotrijebljeni su bakar i cink, pa je boja nešto crvenija, ivice su kose, a poledina neznatno zaobljena. Nijesu poznate okolnosti zbog kojih je postao drugi kov. Međutim, sasvim je izvjesno da sve plakete ovog kova nijesu nastale u isto vrijeme.

Godine 1954. pojavili se otkovi u olovu svih zagrebačkih plaketa osim Jagićeve. Dvije godine kasnije, ponovo su se pojavili novi otkovi u bakru istih plaketa osim Starčevića i Jagića. Lako se prepoznaju po boji kovine i slabe izrade na ivicama. Na osnovu ovoga ing. Dragutin Mandl je još davne 1957. godine iznio pretpostavku da originalne matrice postoje u neovlaštenim rukama.⁵³

Povodom izrade plakete kralja Nikole i kraljice Milene, *Cetinjski vjesnik* donio je u broju od 3. jula 1910. sljedeći tekst:

„Jedan od hrvatskih vajara u Zagrebu radi plakat za pedesetogodišnjicu Nj. Kr. V. Knjaza Gospodara. Plakat taj prikazivaće dvostruki profil Knjaza Gospodara i Knjaginje Milene. On će biti za koji dan dovršen“.⁵⁴

Plaketa je dimenzija 50 x 44 mm. Izrađena je od kovane bronzе, na podlozi od bijele svile sa tri viseće trake u crvenoj, plavoj i bijeloj boji.

---

⁵³ Ing. D. Mandl, op. cit.

⁵⁴ *Cetinjski vjesnik*, 3. jul 1910, br. 53.

Na plaketi su prikazani kralj Nikola i kraljica Milena, poprsja u desnom profilu. Polje plakete prekriveno je lovorovim lišćem. U donjem dijelu, na pravougaonoj plohi: jubilarne godine 1860. i 1910. Uz donju ivicu signatura autora VR (Valdec Rudolf).⁵⁵

Ovaj prikaz, rađen na osnovu studije ing. D. Mandla, potpun je u pogledu kovanih i sitno livenih plaketa. Međutim, Valdec je uradio veliki broj plaketa koje se nalaze na kućama ili spomenicima. Takva plaketa nalazi se na luksuznom albumu kuće Petrović - Njegoš, koji je poklonjen kralju Nikoli. Album je štampan na japanskom papiru i vezan u divot korice od safijana i emajla, po nacrtu prof. Bele Čikošija-Seise. Detalje u emajlu uradio je Ivan Bauer u Zagrebu, a srebrnu plaketu sa likovima kralja Nikole i kraljice Milene Rudolg Valdec.⁵⁶

Valdec je bio oženjen Helenom, sestrom slikara Bele Čikoša-Seise, koja je uradila plaketu sa njegovim portretom.⁵⁷

Sposobnost oblikovanja likova u skladnim odnosima Valdec zahvaljuje višegodišnjim studijama umjetničke anatomije. Uostalom, on je sa Čikošem objavio i prvu studiju anatomije za umjetnike. Umro je kao profesor vajarstva i plastične anatomije na Umjetničkoj akademiji u Zagrebu 1929. godine. Od 1919. godine bio je dopisni, a od 1924. redovni član JAZU.

U vrijeme privođenja kraju priprema za velike jubilarne svečanosti, ugledni hrvatski kompozitor i horovođa **Franjo (Fran) Serafin Vilhar - Kalski** (Postojna, 5. januar 1852. - Zagreb, 4. mart 1928) obratio se kralju Nikoli sljedećim pismom: „Za proslavu 50-godišnjice Vašeg Kraljevskog Visočanstva napisah predigru Vašoj krasnoj „Balkanskoj carici“. Djelo mi je vanredno uspjele te je napisano na motivu Vaše velebne pjesme „Onam’ onamo. Usudih se ovo djelo posvetiti Vašem kraljevskom

---

⁵⁵ Milan Jovičević, *Crnogorska odlikovanja i plakete*, Cetinje, 1998, str. 140.

⁵⁶ Maja Dragičević, op. cit, str. 223.

⁵⁷ Ing. D. Mandl, op. cit.

Visočanstvu nadajući se, da će Vaše Visočanstvo milostivo primiti ovo moje djelo“.

Hrvatski kompozitor je, očigledno, vrlo dobro obaviješten o stvaralaštvu kralja Nikole i odnosu javnosti prema njegovim djelima, pa svoju kompoziciju povezuje sa, u to vrijeme, dva najpopularnija literarna ostvarenja crnogorskog suverena- pjesmu „ Onam’ onamo“ i dramu u stihu „Balkanska carica“.⁵⁸

Iz istraživanja Luke I. Milunovića, zaslužnog istraživača kulturno-istorijske prošlosti Crne Gore, vidi se da su veze hrvatskog kompozitora F. S. Vilhara-Kalskog, “jednog od najizrazitijih predstavnika nacionalnog smjera na prelazu u XX stoljeće“, sa Cetinjem bile duboke i mnogostruke. Pomenuti autor je objavio podatak da je *Glas Crnogorca*, u broju od 10. jula 1888. godine, u rubrici „Umjetnost“, objavio opširan „Poziv“ koji potpisuje Vilhar. U njemu se hrvatski kompozitor obraća rodoljubima, prijateljski ih pozivajući na pretplatu za svoje novo djelo – treću knjigu svojih kompozicija „koju kanim u kratko vrijeme objaviti“ (cijena 2 fjorina).

U najavljenoj Vilharovoj zbirci sabrane su 24 kompozicije koje predstavljaju, kako sam autor kaže: „opširno i raznovrsno gradivo“, koje će „zanimati svakoga koji se bavi glazbom i pjevanjem“. Dalje, autor upoznaje crnogorsku javnost sa sadržajem publikacije i daje osnovne podatke o svim kompozicijama. Publikaciju će sačinjavati 15 kompozicija za hor (muški i mješoviti), dok je, od devet preostalih, pet komponovano za vokalno izvođenje (4 za jedan glas i 1 za dvoglas) uz pratnju na klaviru, a četiri samo za instrumentalno izvođenje.

Za naša istraživanja od izuzetnog značaja su dvije kompozicije, kojima se, prema najavljenom sadržaju, otvara i zatvara

---

⁵⁸ DACG, UD, f.95, 14. VIII 1910. Luka I. Milunović, Prepiska F. S. Vilhara Kalskog sa crnogorskim dvorom, *Glasnik Odjeljenja umjetnosti CANU*, 28/2010, Podgorica.

Vilharova zbirka. Prva je kompozicija „Guslam (J. Sundečić) za muški hor“, dok je posljednja „Predigra k Balkanskoj Carici (Nikola I) za orkestar, priređena za glasovir (četvororučno)“. Za motive ostalih kompozicija u zbirci uzeti su, pored autorovih, tekstovi: S. Gregoriča, A. Aškerca, A. Šenoe, J. Gundulića, M. Vilhara, A. Funteka, A. Harambašića i L. Vukelića.

U citiranom „Pozivu“ autor obavještava da je prva knjiga njegovih kompozicija već rasprodana, a da se druga „još može dobiti po 1 fiorin i 60 novčića“, te da će, poslije treće, upravo najavljene knjige „izdati i moje najnovije djelo „Zvonimir: kralj hrvatski, romantična opera u tri čina u glasovirnom izvitku s cijelom partitutom i cijelim tekstom“. Opera „Zvonimir“ biti će objavljena u tri knjige (za svaki čin po jedna), po cijeni od 2 fiorina, Kompozitor Vilhar, za koga danas važi ocjena „da hrvatski narod u njemu vidi Stanka Vraza na glazbenom polju“, naglašava da, kao i do sada, očekuje lijep odziv i potporu, naročito muzičkih društava. Obavještenje o svojim djelima, uz poziv na pretplatu, koje donosi crnogorski zvaničnik, Vilhar je potpisao u Splitu „na dan sv. Ćirila i Metoda“ 1888. godine. Interesantno je napomenuti da su naziv opere i potpis autora „poziva“ u ćiriličnom *Glasi Crnogorca* složeni latiničnim pismom.⁵⁹

Ubrzo nakon objavljivanja „Poziva“, Vilharovo ime se ponovo našlo na stranicama *Glasi Crnogorca*. Početkom oktobra mjeseca 1888. godine, crnogorska javnost je obaviještena i o drugim inicijativama ovog istaknutog hrvatskog kompozitora. Vilhar je, najvjerojatnije preko Jovana Sundečića, ličnog sekretara i bliskog saradnika knjaza Nikole, zatražio dozvolu da crnogorskom suverenu i pjesniku posveti publikaciju sa svojim najnovijim kompozicijama. Naime, crnogorski zvaničnik u broju od 4. oktobra prenosi, iz uglednog zagrebačkog lista *Obzor*, citat iz pisma Jovana Sundečića upućenog Vilharu, u kome stoji:

⁵⁹ Ibidem.

„Vrijedni i velecijenjeni gospodine! Čast mi je javiti Vam, da je Njegovo Visočanstvo, moj Knjaz i Gospodar Nikola I vrlo rado dozvolio, da mu Vi posvetite treću knjigu svojih glazbotvora, koju namjeravate skorim vremenom izdati. Dostavljajući Vam ovu ugodnu vijest, veoma se radujem, što sam imao priliku da Vam na usluzi budem. Sa odličnim poštovanjem – J. Sundečić, počasni tajnik Njegovog Visočanstva Knjaza Crnogorskog“.

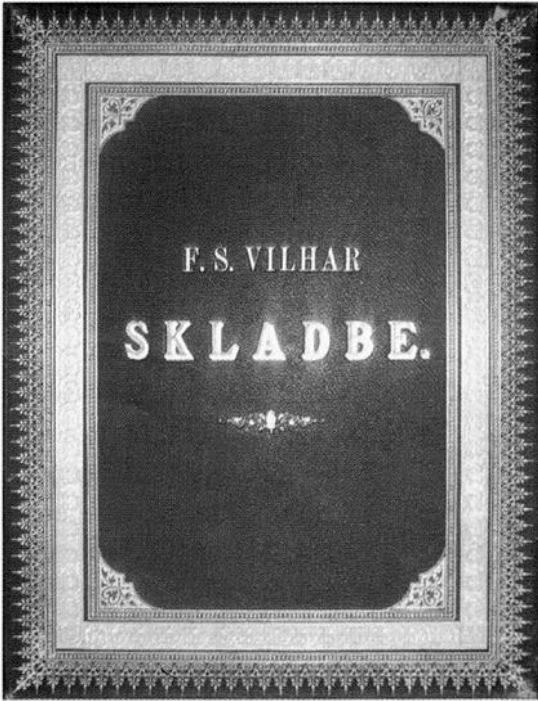
Najavljeno Vilharovo djelo je već naredne godine ugledalo svjetlost dana. To je veoma luksuzno opremljena zbirka Vilharovih kompozicija (korice u boji, platno, koža, zlatotisak, dimenzije 240 x 320 mm). Objavljena je u Ljubljani 1899. godine. Na naslovnoj stranici publikacije, uz naziv izdavača, štampara, godine i mjesta izdanja, stoji: „F. S. VILHAR SKLADBE III KNJIGA“. Na sljedećoj, neparnoj stranici je autorova posveta: „NJEGOVOM VISOČANSTVU NIKOLI I VITEŠKOM KNJAZU I GOSPODARU CRNE GORE POSVEĆUJE SKLADATELJ“.

Međutim, sadržaj publikacije se razlikuje od onog objavljenog u *Glasu Crnogorca* godinu dana ranije. Knjiga, kao i u najavljenom sadržaju, počinje notnim zapisom na stihove Jovana Sundečića, ali u nastavku nema šest kompozicija. Dodate su dvije nove za klavir: Kolo br. 1 i Kolo br. 2, tako da zbirka ima ukupno 20, a ne, kako je najavljeno 24 kompozicije. Među kompozicijama koje nijesu objavljene nalazi se i predigra „Balkanskoj carici“ za orkestar, priređena za klavir.⁶⁰

Kao posebnu publikaciju, Vilhar je objavio svoju kompoziciju „Kolo. Jugoslavjanski narodni ples u slavu presretnog vjenčanja Njezine Svjetlosti Knjaginjice Milice Petrović-Njogoš sa Njegovim Carskim Visočanstvom Petrom Nikolajevićem“. Vjenčanje, koje se odigralo 1899. godine, po značaju prevazilazi porodično slavlje, jer je, povezujući direktnim rodbinskim

---

⁶⁰ Narodni muzej Crne Gore, Bibliotečko-arhivsko odjeljenje, DB-I-220. (L. Milunović, op. cit.).

F. S. Vilhar:
„Skladbe“

vezama Petroviće sa Romanovima, znatno učvrstilo autoritet knjaza Nikole I na evropskim dvorovima. Vilharov doprinos promociji ovog slavlja i važnog dinastičko-političkog čina svakako nije mogao ostati nezapažen na crnogorskom dvoru. Uostalom, primjerak ovog Vilharovog rada, na čijim koricama su državni grbovi Crne Gore i Rusije, čuva se u Dvorskoj biblioteci na Cetinju.

Krajem jula 1896. godine, u vrijeme proslave jubileja dvjestogodišnjice dinastije Petrović-Njegoš, F. S. Vilhar ponovo dobija pismo sa Cetinja. Lični knjažev sekretar, konte dr Lujo Vojnović, obavijestio je hrvatskog kompozitora o izvanrednoj počasti, učinjenoj od strane crnogorskog dvora, na inicijativu koju je, uz poslate kompozicije, učinio Vilhar: „Na odgovor Vašem cijenjenom pismu od minulog mjeseca čast mi je priopćiti Vam da je Nj. V. Moj Uzvišeni Gospodar, priznajući Vaše odlične zasluge na

polju nacionalne muzike, blagoizvolio odlikovati Vas viteškim Krstom Ordena Knjaza Danila“. Zahvaljujući na dobijenoj kompoziciji, Vojnović čestita Vilharu na odlikovanju i saopštava da će diplomu i znak ordena poslati odmah po obavljenim formalnostima u skladu sa međudržavnim ugovorom koji u ovom domenu ima Crna Gora sa Austro-Ugarskom.⁶¹

Iz istraživanja Luke I. Milunovića vidi se da je Vilhar odmah odgovorio crnogorskom dvoru. Početkom avgusta mjeseca uputio je dva pisma na Cetinje. U prvom, upućenom knjaževom sekretaru dr L. Vojnoviću, Vilhar navodi da je dobijeno pismo: „...uvelike uzradovalo je mene i sve prijatelje narodne naše glazbe“. Drugo pismo, datirano istog dana (u Zagrebu, 18. VIII), Vilhar je uputio lično knjazu Nikoli ističući duboku zahvalnost na dobijenom odlikovanju:

„Neka se Vaše Visočanstvo udostoji milostivo primiti izraz moje smjerne zahvalnosti, koja je tim veća, što to odlikovanje proizilazi od strane Knjaza – pjesnika dične grane našeg krošnjastoga narodnoga stabla.

Vaše Visočanstvo uvjerit će se da ću također i daljnim svojim radom pokazati se vriednim znaka naklonosti Vašega Visočanstva, koji ću uvijek s ponosom nositi“. Potpisujući ovo pismo, Vilhar uz svoje ime stavlja i novodobijeno zvanje „Vitez reda Danila I“.

U vrijeme jubilarnih svečanosti 1910. godine, kompozitor Franjo Serafin nije, međutim, bio jedini član porodice Vilhar koji je gostovao na Cetinju. Tokom avgusta 1910. godine, o čemu će iscrpnije biti riječi, u pozorištu Zetski dom dio svog repertoara prikazalo je Kraljevsko zemaljsko hrvatsko kazalište iz Zagreba. Za crnogorsku javnost svakao je najinteresantnije bilo izvođenje „Balkanske carice“. Ulogu Danice, glavnog lika u knjaževoj drami, tumačila je Bogumila Vilhar, kćerka kompozitora Franja Serafina. O tome hrvatski kompozitor, u već pomenutom pismu

---

⁶¹ L. Milunović, op. cit.

Bogumila Vilhar u ulozi Danice
u „Balkanskoj carici“

knjazu Nikoli, kaže sljedeće: „Vrlo se radujem, što ću imati čast, pokloniti se prigodom proslave Vašem Visočanstvu zajedno sa svojom kćerkom Bogumilom, koja glumi naslovnu ulogu u Vašoj „Balkanskoj carici“.⁶²

Ovo pismo, uz lijepe želje za crnogorskog suverena i njegovu porodicu, hrvatski kompozitor završava sljedećim riječima: „Bog poživi i zaštiti Vaše Kraljevsko Visočanstvo! Vaš posve odani sluga F. S. Vilhar-Kalski hrvatski skladatelj, vitez reda Danila I“.

Ubrzo po prispijeću pisma na Cetinje, uslijedio je odgovor „hrvatskom skladatelju“. Međutim, o mogućoj audijenciji kod kralja Nikole I nije bilo ni riječi. To je razumnjivo ako se ima u vidu činjenica da je u to vrijeme sa crnogorskog dvora poslat veliki broj pisama, kao odgovora na brojne čestitke koje su stizale kralju Nikoli. Te odgovore je, naravno uz saglasnost sa „najvišeg

⁶² DACG, UD, f. 95, 14. VIII 1910.

mjesta“, obično potpisivao ađutant, dežurni oficir, ili maršal dvora. Evo i odgovora na Vilharovo pismo-čestitku: „Njegovo Veličanstvo, Kralj Nikola I blagoizvolio je narediti mi da Vam srdačno zahvalim na napisanoj predigri „Balkanske carice“ po motivu pjesme „Onam’, onamo“. Izvršajući ovim vrlo rado naređenja Gospodarova ja Vas, molim poštovani Gospodine, da izvolite primiti uvjerenja o mom odličnom poštovanju“. Odgovor kompozitoru Vilharu potpisao je Slavo Ramadanović, tada vršilac dužnosti maršala dvora.⁶³

Gostovanje Kraljevskog zemaljskog hrvatskog kazališta

Velike jubilarne svečanosti bile su povod da na Cetinju, tokom avgusta 1910. godine, gostuje „Kraljevsko zemaljsko hrvatsko kazalište“ iz Zagreba. Iz veoma, veoma kvalitetne studije Luke I. Milunovića o ovom gostovanju vidi se da prije ovog, prvog gostovanja oficijelne pozorišne kuće, u Crnu Goru poslije dobijanja međunarodnog priznanja na Berlinskom kongresu 1878. godine, dolaze samo putujuće družine profesionalnih glumaca. Doduše, bilo je pokušaja da na jubilarnim svečanostima prikažu svoj repertoar i neke od renomiranih pozorišnih kuća. To se može zaključiti na osnovu dopisa koji je početkom februara 1910. godine uputio Ljubomir Rajačić, direktor pozorišta u Zaječaru, crnogorskom ministru prosvjete i crkvenih djela. U pomenutom dopisu Rajačić navodi da je, iz privatnih izvora, doznao da crnogorska vlada namjerava da na jubilarnim svečanostima angažuje jednu pozorišnu trupu. Stoga je slobodan: „...ovim putem ponuditi Vam svoju pozorišnu trupu, koja broji 12 muških i 10 ženskih članova, svega 22 člana. U slučaju potrebe ova se trupa može i povećati. Imam odličan i probran pozorišni repertoar od 300 komada dela, od kojih su 200 prevodi a 100 originalna dela. Imam pristojnu i dobru garderobu i lepe dekoracije.

---

⁶³ Ibidem, UD, f. 95, god. 1910, bez oznake datuma, arh. br. 55.

Čast mi je, Gospodine Ministre, napomenuti da se o meni i mome pozorišnom radu možete najbolje informisati od Uprave Kraljevskog Srpskog Narodnog pozorišta u Beogradu“.⁶⁴

Međutim, Ministarstvo prosvjete je odbilo Rajčićev prijedlog s obrazloženjem da je u Crnoj Gori već učinjen pokušaj „... da se od diletanata stvori pozorišna trupa. Ako taj pokušaj ne bi bio uspješan, Vaša će se ponuda uzeti u obzir“.⁶⁵ Ali, kao što će se videti, crnogorski zvanični organi su odlučili da na jubilarnim svečanostima angažuju Kraljevsko zemaljsko hrvatsko pozorište iz Zagreba.

Gostovanje hrvatskog pozorišta u Crnoj Gori pada u godini kada ova teatarska kuća obilježava 70 godina od početka hrvatskog scenskog profesionalizma. O početku proslave jubileja u Zagrebu, kada je 10. juna 1840. godine prvi put prikazana pučka igra „Juraj i Sofija“ Ivana Kukuljevića-Sakcinskog, crnogorska štampa je obavijestila svoje čitaoce.⁶⁶

Pregovore o gostovanju ove veoma ugledne pozorišne kuće u Crnoj Gori, poveo je njen član Mihailo Marković, boravećie na Cetinju u aprilu 1910. godine. U pismu Ministarstvu prosvjete, Marković kaže sljedeće:

„Niže potpisatome čast je ovim izvijestiti to veleslavno ministarstvo, - da sam pripravan, - poduzeti gostovanje jednog ansambla, dramske sekcije, - Kraljevskog Hrvatskog zemaljskog kazališta u Zagrebu, uz garanciju - po tom veleslavnom ministarstvu, od 10. 000 kr.-(slovom: deset hiljada kruna) t. j. 1000 kruna na dan, za deset predstava, i put od Kotora do Cetinja i natrag do Kotora, nakon završetka gostovanja.

Gostovanje ovog ansambla imalo bi uslijediti u toku mjeseca Avgusta ove 1910. godine.

---

⁶⁴ DACG, MPCP, f. 58, arh. br. 227, 5. II 1910.

⁶⁵ Ibidem, MPCP, f.58, arh. br. 227, 11. II 1910.

⁶⁶ Luka I. Milunović, Gostovanje Kraljevskog zemaljskog hrvatskog kazališta, *Arhivski zapisi*, XVI, Cetinje, 2009, str. 60.

Prihod pojedinih predstava, kao i ostali troškovi oko aranžmana istih, kao: osvjetljenje, plakatiranje, i ostali sitni troškovi, ne bi imali sa podpisatim nikakve veze.

Svi pako ostali troškovi kao: put umjetničkog ansambla od Zagreba do Kotora, i natrag od Kotora do Zagreba, te svih ostalih izdataka za umjetničko osoblje, obavezuje se niže potpisati podmiriti iz gore navedene garantirane sume, - koja bi se imala isplatiti u 3 obroka, i to: I-vi obrok 8 dana pred polazak ansambla iz Zagreba, II-gi obrok nakon polovine gostovanja, i III-ći obrok na završetku istog.

Izbor repertoara prema međusobnom sporazumu, ili - osloniti se na slobodan izbor aranžera, koji će sve učiniti da isti bude dostojan uzvišene svetkovine⁶⁷.

Po svemu sudeći, Markovićev prijedlog pao je na već pripremljeno tlo. U odgovoru, koji je potpisao ministar prosvjete i crkvenih djela, profesor Pero Vučković, stoji sljedeće:

„S najvećim zadovoljstvom i priznanjem prihvaćam Vašu ponudu o gostovanju bratskog-hrvatskog pozorišta prilikom jubileja moga Uzvišenog Gospodara.

Meni ta Vaša prijazna ponuda daje priliku, da iskažem, koliko visoko cijenim onu bratsku zemlju, za koju su nas - uz sve ostalo - nada sve uzvisile veze Moga Uzvišenoga Gospodara sa blaženopočivšim vladikom Štrosmajerom.

Uvjeravam Vas, Gospodine, da će sav narod ovih kršnih junčkih i planina s najvećom radošću dočekati predstavnike dramske umjetnosti Hrvatske.

Želeći, da Vaš dolazak ovamo bude potpuno obezbijeđen, ja sam uputio Upravi Knjaž. Crn. Narod. Pozorišta, da s Vama u ovoj stvari izvede na čistac sve što je potrebno.

Pošto me Uprava Knj. Pozorišta izvještava, da je u izgledu i gostovanje drugih pozorišta, ja držim, da će se broj vaših predstava

---

⁶⁷ DACG, MPCP, f. 60, arh. br. 653, 6. IV 1910. (L. Milunović, Gostovanje..., str. 61).

morati srazmjerno podijeliti, t. j. da će hrvatsko pozorište dati 5, a druga pozorišta 5-8 predstava.

Na taj način neće Zagrebačko Pozorište biti primorano donositi ovamo preveliku garderobu, a ni sudjelovati sa 25 članova, jer će ga u statiranju, kao i ostala pozorišta, po potrebi pomoći i članovi Knj. Crn. Nar. Pozorišta.

Van svake je sumnje, da će Vam se obezbijediti sav putni trošak do Cetinja i obratno, i da ćem se ovdje staviti – ma koliko to teško bilo zbog ogromnog broja gostiju - besplatni stanovi na raspolaganje.

U ostalom, ja Vas molim, da izvolite sačekati potanja objašnjenja o ovoj stvari od Knj. Crn. Nar. Pozorišta, i da primite uvjerenje o mom odličnom poštovanju⁶⁸.

Iz dopisa, koji je ministar Vučković uputio Glavnom državnom računovodstvu, vidi se da je Dušan Đukić određen „za izaslanika koji će u ime C. N. Pozorišta, povesti pregovore sa predstavnicima Zagrebačkog kazališta“. Kako će se pregovori voditi u Splitu ili Dubrovniku, ministar Vučković je naložio da se Đukiću, na ime putnih troškova, isplati 200 perpera.⁶⁹ U cetinjskim arhivskim fondovima nijesmo našli podatke o toku pomenutih pregovora, ali je, očigledno, dogovoreno da Hrvatsko pozorište prikaže 5 predstava iz svog repertoara i, uz to, naročito za ovu priliku, pripremi i na Cetinju premijerno izvede dramu „Balkanska carica“, knjaza Nikole.

Bez sumnje, insistiranje na manjem broju predstava nametala je potreba reduciranja troškova obilježavanja jubileja. Dolazak čuvene teatarske kuće iz Zagreba i premijerno izvođenje knjaževe „Balkanske carice“ dovoljno bi, po mišljenju crnogorskih zvaničnika, uveličalo oficijelni trodevni program jubileja. Postalo je mnogo važnije koliko će sve koštati, nego koliko će

---

⁶⁸ Ibidem, MPCP, f.60, arh. br. 653, 21. IV 1910.

⁶⁹ Ibidem, MPCP, f. 60, arh. br. 653, 5. V 1910.

se, poslije odlaska visokih gostiju, prikazati predstava u Zetskom domu. Da bi se moglo ostvariti dogovoreno, Ministarski savjet je, početkom avgusta, pod oznaku „veoma hitno“ dostavio Glavnom računovodstvu odluku: „...da se stavi na raspoloženje g. Ministru Prosvjete i Crkvenih poslova svota od šest hiljada (No. 6000), na račun subvencije Upravi Zagrebačkog Pozorišta.

Od gornje svote, neka Glavno Državno Računovodstvo izvoli još danas izdati Crnogorskoj Banci perpera tri hiljade (No. 3000), koja će ih uputiti telegrafskim putom Zagrebačkom Pozorištu, a ostale tri hiljade (No. 3000) stavi na raspoloženje g. Ministru Prosvjete i Crkvenih Poslova“.⁷⁰

U crnogorskoj štampi je zabilježeno da je Mihailo Marković, tokom jula mjeseca, ponovo boravio „pozorišnim poslom“ u Crnoj Gori. Ovaj boravak na Cetinju, Marković je iskoristio da, sa ansamblom upravo formiranog „Knjaževskog crnogorskog narodnog pozorišta“, pripremi i u Zetskom domu izvede Gogoljevog „Revizora“. Predstava je najavljena u crnogorskoj štampi nekoliko dana ranije: „Sjutra se daje odlična komedija Gogoljeva „Revizor“, u kojoj iz naklonosti prema našem pozorištu gostuje član Hrv. Zem. Pozorišta u Zagrebu g. M. Marković. Opravdana je nada, da će naša publika ovaj komad, u kome će biti zastupljene naše najbolje snage, brojno posjetiti, tim više, što u komadu igra glavnu ulogu prvi gost na našoj pozornici“.⁷¹

Predstava „Revizor“ ispraćena je s velikom pažnjom, tako da nijesu promakli mnogi detalji na pozornici, ali ni u sali. Iz tekstova u crnogorskoj štampi vidi se da je najviše komplimenata zavrijedio gostujući član Hrvatskog kazališta, Mihailo Marković u ulozi načelnika:

„U nedjelju u večer gostovao je u pozorištu Zetskom Domu g. Mih. Marković, član Kralj. Hrvatskog Zemaljskog Kazališta u

---

⁷⁰ Ibidem, MF-1910, f, 45, arh. br. 3769, 4. VIII 1910.

⁷¹ *Glas Crnogorca*, 19. jun 1910, br. 27.

Mihailo Marković
u ulozi načelnika u „Revizoru“

Zagrebu. Predstavljena je odlična Gogoljeva komedija „Revizor“, u kojoj je g. Mihailo Marković imao ulogu načelnika. Zgrada Zetskog Doma bila je prepuna odlične publike. Taj dan mogao se slobodno ubrojiti u velike dane našeg pozorišta. Publika je pažljivo pratila predstavu, koja joj se veoma dopala. G. Marković je sa ostalom gospodom članovima i članicama, koji su toga večeri predstavljali, više puta požnjeo burni pljesak. Njegov zvonki organ i razgovjetni izgovor riječi učinili su te je publika lako mogla da prati njegovu tešku ulogu, koju je odigrao lako i prirodno, što je svojstveno pravome umjetniku“.

„Malo je kad sadašnje pozorište, kao toga večera, pružilo posjetiocima pravo umjetničko uživanje. I članovi i članice takmičili su se da svoje teške uloge što bolje i ljepše odigraju. Između činova publika je imala priliku da uživa u sviranju vojne muzike, koja je toga večera pod upravom g. Vimera takođe doprinijela da posjetioci i sa te strane budu potpuno zadovoljni“, zabilježio je izvještač *Cetinjskog vjesnika*. Carska loža u

Zetskom domu bila je ovom prilikom kao rijetko kada popunjena. Pored crnogorskog suverena, njegovih sinova, snaha i kćeri, u loži se nalazio i ruski veliki knez Igor Konstantinović. Evo i rijetkog opisa atmosfere van pozornice: „Lože, parter i parket sa velikim brojem posjetilaca dali su osobitu sliku, kakva se rijetko gdje može vidjeti. Narodni kostimi, bogate toalete dama, vojničke uniforme i evropska odijela sačinjavali su sliku punu scenarija i živopisnosti. I u toj se prilici pokazalo, da su kod naše domaće publike, koja potiče iz sredine jednog viteškog i gospodskog naroda, duboko razvijeni ukus za lijepo i razumijevanje dobrog tona i propisa pristojnosti. Razumije se, da nikome iz tako lijepo vaspitane publike nije moglo pasti na pamet, da u ime domaće ustanove u pozorišnome foajeju dočekuje visoke goste u lakome bijelome ljetnjem odijelu za tenis.

Po svršetku predstave uži krug odličnijih prijatelja pozorišne umjetnosti priredio je u čast g. Markovića i članova i članica Pozorišta, koji su toga večera zajedno sa njim predstavljali, zakusku u bašti kafane g. M. Ćurčića. Tom prilikom izmijenjene su između prijatelja i g. Markovića srdačne kratke zdravice, koje su se odnosile na umjetnost, na gostovanje g. Markovića i na uspjeh pozorišta, koje svakome leži na srcu.

G. Marković otputovao je juče u Zagreb, otkuda će se u našu sredinu ponovo vratiti o jubilarnim svečanostima, kada bude gostovalo Hrvatsko Zemaljsko Kazalište“.⁷²

O glumi samog M. Markovića i ostalih protagonista izrečene su najveće pohvale:

„U prošlu nedjelju davalo je naše Narodno pozorište vanredno uspjelu Gogoljevu komediju „Revizor“, u kojoj je gostovao član Kr. Hrvatskog Zemaljskog Pozorišta u Zagrebu g. Mih. Marković. Pozorište je bilo dupke puno najotmenijeg građanstva, a predstavu su izvoljeli posjetiti i Nj. Nj. Kr. Kr. V. V. Knjaz Gospodar i Knjaginja Prestolonašljegovica i Nj. Nj. Kr. Kr. V.

---

⁷² *Cetinjski vjesnik*, 1910, br. 50.

V. Knjaz Mirko, Knjaginja Natalija, Knjaz Petar, Knjaginjica Ksenija i Knjaginjica Vjera. Sa Nj. Kr. V. Knjazom Gospodarom bio je u dvorskoj loži i Nj. I. V. Veliki Knjaz Igor Konstantinović. Što je predstava u svakom pogledu uspjela, ima se zahvaliti koliko gostovanju g. Markovića, toliko još više našim glumačkim snagama. Milo nam je, što baš u ovoj predstavi možemo s pohvalom istaći naše članove pozorišta.

G. Petrović kao Osip i sudija Amos Feodorović bio je gotovo nenadmašiv. Njegova ležernost, čisti verizam i najbolja akcentuacija na potrebnim mjestima učinila je, da su te dvije sporedne uloge postale interesom i gotovo središtem čitavog komada. A, g. Stevanović kao Hljestakov unio je u svoju partiju toliko zdravog shvaćanja, da je zaista zaslužan priznanja i pohvale. I ostali članovi izvršili su po svojim sposobnostima svoje dužnosti na zadovoljstvo. Čini nam se, da je ovo gostovanje doprinijelo mnogo tome, kako da se ocijene pojedini članovi našega pozorišta i da im se ustanovi njihova vrijednost⁷³

U prilici smo da objavimo pozorišni plakat sa ove prestave:

„Iz naklonosti prema pozorištu gostuje g. MIHAJLO MARKOVIĆ,
član Kralj. Hrv. Zagrebačkog Pozorišta.

Danas u nedjelju 20. juna 1910. godine.

REVIZOR

Komedija u 5 činova

Napisao N. N. Gogolj. Preveo P. Todorović – Reditelj g. M. Petrović

Lica:

Antonije Antonović Dmuhovski, okružni načelnik,.....g. M. Marković

Ana Andrejevna, njegova žena,.....g-đa Petrović

Marija Antonovna, njegova kći,.....g-đa Anđelković

Luka Lukić, školski staratelj.....g Glasović

Amos Feodorović Ljapkin-Trapkin, sudija.....g. Petrović

Artemije Filipović Zemljanika, bolnički staratelj.....g. K. Martinović

⁷³ Glas Crnogorca, 26. jun 1910, br. 28.

Ivan Kuzmić Špekin, poštar.....g. Lj. Tamindžić
Petar Ivanović Dopčinski, varoški spahija.....g. Pejović
Petar Ivanović Bobčinski, varoški spahija.....g. Kovačević
Ivan Aleksandrović Hljestakov, činovnik iz Petrograda.g. M. Stevanović
Osip, njegov sluga.....g. M. Petrović
Gostioničarski sluga.....g. M. Tamindžić
Žandar.....* * * *

Prvi, treći, četvrti i peti čin događa se kod načelnika Dmuhovskog, a drugi čin u gostioničkoj sobi“.⁷⁴

Krajem jula 1910. godine, crnogorska štamapa je najavila dolazak Hrvatskog kazališta i početak prikazivanja predstava. „Bratsko hrvatsko pozorište iz Zagreba želeći uveličati sjaj Jubilarnih svetkovina, sporazumjelo se sa upravom našega pozorišta za jedno odulje gostovanje na Cetinju. Danas možemo sa najvećim zadovoljstvom javiti, da nas do dolaska naše mile braće dijeli prekratko vrijeme. Njihova otadžbina, kolijevka tolikih velikana, koji su propovijedali najužu zajednicu srpsko-hrvatsku, šalje braći svojoj pod Lovćenom i Durmitorom mezimče svoje, ponos svoj – hrvatsku Taliju. Ona dolazi kao poklonik zasluga i veličini našega uzvišenog vladaoca, koji je od uvijek bio najveći i najbliži brat hrvatskome narodu, i koji je svojim bliskim vezama sa blaženopočivšim Vladikom i Mecenom Štrosmajerom unaprijedio čistotu naših uzajamnih odnosa. Dolaskom hrvatskog pozorišta ukazana je bratska pažnja onoj zemlji junaka, koju mi s ponosom nazivamo svojom, a kojoj široki strani svijet odaje na svakom koraku zasluženu čast i priznanje.

Zagrebačko pozorište dolazi sa čitavim svojim personalom (40 lica) 11. avgusta, te će se zadržati u nas za vrijeme Jubilarnih svečanosti davši u svemu 6 odabranih predstava.

---

⁷⁴ *Stoljeće crnogorskog državnog teatra*, Tom I, repertoari u sezonama 1910/11. i 1911/1912, priredili: Luka I. Milunović, Velimir Vujačić, Ljiljana Milunović, Cetinje, 2010, str. 91.

Pozdravljajući braću Hrvate, Mi ne sumnjamo da će im naša otadžbina zasvjedočiti svu ljubav, počast i srdačnost. Dobro nam došli⁷⁵.

Naveden je i repertoar: konte Ivo Vojnović- „Ekvinocij“, drama u 4 čina; Robert de Flers i de Caillovet - „Buridanov magarac“, komedija u 3 čina; Hugo fon Hofmanštal (po Sofoklu) – „Elektra“; Alfredo Testom – „Ono nešto“ (Quel non so she...), komedija u 3 čina; Sem Beneli – „Bezdušna šala“, dramska pjesma u 4 čina i Vilijem Šekspir – „Hamlet“, tragedija u 5 činova.

Uz najavu repertoara hrvatske drame, u crnogorskoj štampi je objavljeno da će ulaznice za predstave biti u prodaji od 1. avgusta (cijene u abonmanu: gornje lože 20 perpera, donje 14, parter I 4, a parter II 3 perpera). Svečanoj predstavi, premijeri „Balkanske carice“, zakazanoj za najsvčaniji dan, 15. (28) avgust, uz naročite pozivnice prisustvovali su državni zvaničnici. Na afišu za ovu svečanu predstavu objavljene su cijene ulaznica, koje su, ionako visoke (20 perpera je jedan napoleon u zlatu), uvećane za blizu 50% u odnosu na ostali dio repertoara.⁷⁶

U publikaciji „Kratka povijest Hrvatskog kazališta“, koju je dr Nikola Andrić objavio povodom gostovanja ove teatarske kuće u Dalmaciji, zapisano je sljedeće:

„Veliki crnogorski pjesnik i knez Nikola pozvao je našu dramu, da i ona svojom umjetnošću doprinese kamičak veličajnoj proslavi Njegovog jubileja. Naša se drama tom časnom pozivu odazvala svom pripravnnošću, znajući, da je knez Nikola za cijelo doba svoga blagotvornoga vladanja simpatisao sa Hrvatima, naleći u nama krv od svoje krvi. U svim epohama naše hrvatske i srpske narodne evolucije stajao je knez Nikola

---

⁷⁵ Ibidem, 31. jul 1910, br. 33.

⁷⁶ L. Milunović, op. cit. str. 64.

na strani naših velikana Gajevog, Štrosmajerovog i Mažuranićevog poleta. On, pjesnik „Balkanske carice“, zaželio je da naši umjetnici pred Njim i pred Njegovim visokim gostima odigraju sjajni plod Njegovog Veleuma, a mi se s pouzdanjem nadamo, da će naši umjetnici udovoljiti Njegovim nadama i osvijetlati rodu glas“.77

Ansabl Hrvatskog kazališta stigao je u Kotor 9. (22.) avgusta i odmah produžio za Cetinje. Profesor Dušan Đukić je narednog dana, po nalogu Centralnog odbora za proslavu i pozorišne uprave, obavijestio Ministarstvo finansija da: „gardaroba Hrvatskog pozorišta danas i sutra prolazi kroz Njeguše.

Isto tako danas onuda ima proći fotografski pribor sa pločama za kinematografisanje Jubilarnih svečanosti. Taj pribor i aparati pripadaju R. Mozingeru iz Zagreba.

Molim To Ministarstvo da izvoli izdati Njeguškoj carinarnici da jednu i drugu robu pusti bez pregleda do Cetinja“.78 Ministarstvo finansija je izašlo u susret ovoj molbi i izdalo nalog da se pomenuta roba redovnim sprovodnicama uputi na Cetinje.79 Istovremeno, Ministarstvo prosvjete je zatražilo od Carinarnice na Cetinju da sve stvari koje su došle, u osamnaest kašuna, preda članovima Crnogorskog narodnog pozorišta Dušanu Vuksanu i Dušanu Đukiću.80 Pored toga, zatraženo je od Ministarstva finansija da carinu na svu robu koja stiže za Crnogorsko narodno pozorište stavi na opšti državni račun, jer se radi o državnoj ustanovi.81

---

77 Dr Nikola Andrić, Kr. Zemalj. Hrvatsko kazalište u Zagrebu: gostovanje drame u Dalmaciji, Zagreb 1911, str.11.

78 DACG, MF, f. 372, arh. br. 3951, 10. avgust 1910.

79 Ibidem, MF, f. 372, arh. br. 3951, 10. avgust 1910.

80 Ibidem, MPCP, arh. br. 2656, 7. avgust 1910.

81 Ibidem, MF-1910, f. 372, arh. br. 3888.

СВЕЧАНА ПРЕДСТАВА

КРАЉ. ЦРНОГОРСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ
НА ЦЕТИЊУ.

Гостовање Краљ. Хрватског Земаљског Казалишта из Загреба.
III. ПРЕДСТАВА III ПРЕДСТАВА

У недељу 15. августа 1910. године у Зетском Дому

БАЛКАНСКА ЦАРИЦА

Драма у три чина. Написао Никола I. — Редитељ Јосип Бах.
Пролог декламује: Андрија Фијан.

ЛИЦА:

ИВАН-БЕГ ЦРНОЈЕВИЋ, господар Црне Горе и Зете	Михајло Марковић
БОРЉЕ ЦРНОЈЕВИЋ, наследник пријестола	Боривој Рашковић
СТАНКО ЦРНОЈЕВИЋ, војвода Зетски, млађи син Иван-Бегов	Јосип Штефанци
КНЕЗ ДЕАН, властелин Зетски	Андрија Фијан
КНЕЗ ПЕРУН, властелин Зетски	Фрањо Сотосек
ДАНИЦА, кћи Перунова	Богумила Вилхар
МАРТА, њена другарица	Мила Димитријевић
ИБРАИМ-АГА, посланик цара Мурата	Јосип Палић
КАПЕТАН ЈОВАН	Јосип Анић
СТАРАЦ, пророк	Миливој Барбарвић
УГЉЕША } слуге Станкове	Стјепан Лијанка
ИВО }	Андрија Герашкић
ГУСЛАР	Фрањо Стипетић
ЧАСНИК, касније рањеник	Иљкослав Велић

Људи, жене, војници српски и турски. Збива се при саршету XV вијека у пријестоници Жабљаку и њеној околини:

Ц И Ј Е Н Е:

ГОРЉЕ ЛОЖЕ 30 Перпера — ДОЊЕ ЛОЖЕ 21 Перпера — ПАРТЕР I, реда
6 Перпера. ПАРТЕР II, реда 4-50 Перп. — Стајање у партеру 2 Перп.

Улазнице могу се добити од 9-11 прије и од 3-5 сати после поаве у Убралн Књ. Цр. Нар. Позоришта.

Почетак тачно у 8 часова у вече.

Plakat za predstavu „Balkanska carica“

Kraljevsko zemaljsko hrvatsko kazalište otpočelo je gostovanje na Cetinju 13. (26.) avgusta, Vojnovićevom dramom „Ekinocij“, da bi narednog dana nastavilo „Bezdušnom šalom“ Sema Benelia, dramskim djelom koje je, prema najavi u štampi, trebalo biti prikazano u drugom dijelu repertoara. O počecima rada Hrvatskog pozorišta „Glas Crnogorca“ ukratko je obavijestio svoje čitaoce: „Kr. Hrvatsko zemaljsko kazalište, sa svojim itedantom g. Trešcom, stiglo je na Cetinje i već je počelo davati odobrene predstave u našem pozorištu. Do sada je dalo dvije predstave, a danas je svečana predstava „Balkanske carice“.

Znajući, koliko je sprema Hrvatsko pozorište činilo, da predstava „Balkanske carice“ ispane što dostojnije Uzvišenog Pjesnika, uvjereni smo, da će današnje veče biti trijumf bratske nam hrvatske Talije“. ⁸²

U smiraj prvog dana oficijelnog programa jubilarnih svečanosti, nakon što je u jutarnjim časovima Crnogorska narodna skupština donijela odluku da državi podari dostojanstvo kraljevine, a svom vladaru titulu kralja, Kraljevsko zemaljsko hrvatsko kazalište je 15. (28.) avgusta 1910. godine, pred punom salom u Zetskom domu, kao svoju premijeru i svečanu predstavu, prikazalo „Balkansku caricu“. Autor djela, crnogorski suveren Nikola I, koji je upravo toga dana proglašen za kralja, sa svojom svitom i uglednim gostima prisustvovao je predstavi. Nažalost, zbog obaveza međudržavnog karaktera iz bogatog programa obilježavanja jubileja, nije ostao do kraja predstave. Na osnovu sačuvanog plakata za ovu predstavu, prvog u kome se pozorište na Cetinju tituliše kao kraljevsko, jer je upravo toga dana donesen zakon po kome je Crna Gora postala kraljevina, a sve državne institucije kraljevske, može se govoriti o protagonistima. Predstavu je režirao Josip Bah, a igrala su poznata imena hrvatskog glumišta: Andrija Fijan (Knez Dean), Josip Štefanec (Stanko), Mihailo Marković (Ivan-beg Crnojević), Borivoj Rašković (Đorđe), Franjo Stošek (knez Perun), Josip Papić (Ibrahim-aga), dok su ženske likove igrale: Bogumila Vilhar (Danica) i Mila Dimitrijević (Marta). Ostale uloge tumačili su: Josif Anić (kapetan Jovan), Milivoj Barbarić (starac), Stjepan Lijanka (Uglješa), Andrija Gerašić (Ivo), Franjo Stipetić (guslar) i Vjekoslav Veljić (časnik i, kasnije, ranjenik).

Zbog obilja događaja tokom svečanosti, mada su tih dana izlazila na povećanom broju stranica, crnogorska sredstva informisanja nijesu stigla da detaljnije zabilježe utiske sa ove predstave.

---

⁸² *Glas Crnogorca*, 15. avgust 1910, br. 35.

Andrija Fijan
u ulozi kneza Deana

Dva dana nakon svečane predstave „Balkanske carice“, glumce i članove uprave hrvatskog teatra primili su crnogorski kralj i kraljica, o čemu je *Cetinjski vjesnik*, pod naslovom „Hrvatsko Kazalište“, donio iscrpan izvještaj:

„Gostovanje Kralj. Hrvatskog Kazališta iz Zagreba prilikom ovijeh svečanih dana učinilo je na Cetinju najljepši utisak. Pozorište je svakoga večera bilo dupke puno. Burnim aplauzom praćeni su pojedini umjetnici u raznim komadima. Njegovo Veličanstvo Kralj Gospodar lično je prisustvovao na predstavi „Balkanske Carice“, koja je sjajno ispala.

Prekjuče prije podne Kralj i Kraljica primili su ovdje prisutno osoblje Hrva. Kazališta, koje je korporativno bilo došlo da ih pozdravi. Osoblje je predveo Kraljevskom paru g. Itendant Treščec. Kralj i Kraljica odlikovali su sve članove milostivom pažnjom. Kraljica je tom prilikom predala lijepe darove g-đi markizi Štrocijevoj i g-đi Vilharovoj, koja je predstavljala

Danicu iz „Balkanske Carice“. Kralj je izjavio, da mu je žao, što nije mogao doći u pozorište svako večer, da uživa u predstavljanju, te je tom prilikom pohvalio sve osoblje i zahvalio Kazalištu na pažnji prema Njemu i Crnoj Gori. Mi smo svi iz Moje kuće – rekao je Kralj – počevši od Sv. Petra, uvijek težili za slogom i zajednicom sa najbližom braćom Hrvatima, i Ja nikada nijesam pravio razliku između nas i vas, draga braćo. Kralj je po tome pozdravio sa nekoliko oduševljenih riječi uzvišenog suverena prisutnih članova i članica Kazališta, na što su svi oduševljeno uskliknuli: Živio Kralj! Živjela Kraljica!

Nj. Vel. Kralj Gospodar odlikovao je itedanta Kazališta g. Treščeca III stepenom Danilova ordena, i više ostalih članova i članica raznim stepenima istoga ordena. Cijelo osoblje bilo je očarano ljubaznošću i milostivom pažnjom sa strane Kralja i Kraljice“.⁸³

U jednom kasnijem novinskom članku navedeni su ordeni koje su dobili članovi Hrvatskog pozorišta: itendant Treščec (Vladimir plemeniti Treščec-Banjski) i Andrija Fijan III stepen Danilovog ordena, markiza Štrocijeva (Marija Ružička Strozzi) i Bogumila Vilhar Zlatna medalja za revnost, dok su Danilovim ordenom odlikovani Josip Bah (IV stepen), Josip Štefanec, Mihailo Marković i Ivo Raić-Lonjski (V stepen).⁸⁴

Repertoar, očigledno izmijenjen u odnosu na najavljeni, Hrvatsko pozorište završilo je 18. (31.) avgusta predstavom „Moral gospođe Dulske“, komadom koji nije bio pomenut u najavi. Sljedećeg dana ansambl hrvatske drame otputovao je sa Cetinja.

Povodom završetka gostovanja Kraljevskog hrvatskog zemaljskog kazališta u Crnoj Gori, *GlasCrnogorca* donio je sljedeći tekst:

„Gostovanje Kr. Hrvatskog pozorišta završeno je odlično uspjelom predstavom „Moral gospođe Dulske“. Na završetku

---

⁸³ V. Vujačić, op. cit, str. 150.

⁸⁴ Ibidem, str. 150.

Stanko i Danica
(Josip Štefanec i Bogumila Vilhar)

ovog gostovanja, koje je izraz žive simpatije hrvatskog naroda za veličanstvenu slavu današnje Kraljevine Crne Gore, Mi ne možemo smoći dovoljno pohvale i priznanja za sav onaj umjetnički uspjeh, koji je postigla hrvatska drama. Na najdostojniji i najsimpatičniji način hrvatski je narod svojom blistavom umjetnošću uveličao dane jubilarnih svečanosti. Zahvaljujući bratskoj pažnji Hrvata u ovoj prilici, Crna Gora toplo steže ruku njihovu i željno čeka čas, kada će intimna naša ljubav narodna pružiti svijetu još čvršćih i trajnijih dokaza nerazdruživosti srpske i hrvatske.

NJ. V. Kralj Nikola blagoizvolio je odlikovati g. itendanta Treščeca III stepenom Danilova ordena, i više ostalih članova i članica Pozorišta raznim stepenima istog ordena i medaljama za revnost“.

Osoblje KZH Kazališta otputovalo je danas s Cetinja.

Iz Kotora uputio je itendant g. Treščec našoj pozorišnoj upravi ovaj pozdrav:

„Na polasku hitam, da još jednom zahvalim svoj gospodi Kraljevske Vlade, općine i pozorišne uprave na bratskom dočeku i pažnji iskazanoj za nezaboravnih dana velelepne cetinjske slave hrvatskom kazalištu uz poklik: do sretna viđenja“.⁸⁵

U crnogorskim sredstvima informisanja pomenuto je prikazivanje samo četiri (prve tri i posljednja) predstave Hrvatskog kazališta na Cetinju. Ni na osnovu dostupnih arhivskih izvora nije moguće precizno utvrditi tačne nazive dramskih djela prikazanih na Cetinju 29. i 30. avgusta. Međutim, imajući u vidu repertoar koji je Hrvatsko pozorište prikazalo te godine na gostovanju po Dalmaciji i izuzimajući po najavljenom repertoaru preskočene predstave, zatim one koje prati klasična muzika, te jednočinke, slike i predstave čije su premijere odigrane nakon odlaska iz Crne Gore („Buridanov magarac“, „Elektra“, „Ono nešto...“, „Hirud“, „Dolazak Hrvata“, „Cabinet particulier“, „Poštenjak“, „Ona, on, ono“), tada dvije preostale prikazane predstave treba tražiti između najavljenog „Hamleta“ i dramskim djelima nenajavljenim za prikazivanje na Cetinju: Begović - „Stana“, Andrejev - „K zvijezdama“, Mars – Desvalleres - „Kakav otac, takav sin“, O. Vajld - „Glavno je, da se zove Ernest“, Bahr - „Koncert“ i Ibzen-„Sablasti“. Ipak, da bi se tačno saznao naziv još jedne predstave, pomaže crnogorska periodika. U komentaru datom uz vijest o smrti Andrije Fijana, objavljene u *Cetinjskom vjesniku* od 17. septembra 1911. godine, uz podšćećanje na njegov boravak u crnogorskoj prijestonici, stoji: „Još nam je svima u živoj uspomeni njegovo predstavljajanje Hamleta...“, iz čega slijedi zaključak da je 29. ili 30. avgusta „Kraljevsko zemaljsko hrvatsko kazalište“ u Zetskom domu odigralo ovu Šekspirovu dramu.⁸⁶

---

⁸⁵ *Glas Crnogorca*, 19. avgust 1910, br. 36.

⁸⁶ L. Milunović, op. cit, str. 68.

Potrebno je pomenuti da je, povodom smrti Andrije Fijana, na u crnogorskoj štampi objavljenu izjavu saučešća sa Cetinja, Hrvatsko kazalište zahvalilo maršalatu crnogorskog dvora dopisom u kome, između ostalog, stoji i sljedeće: „ Uzvišene riječi Njegovog Veličanstva blag su melem za teško ojađelo srce hrvatske Talije i čitavog hrvatskog naroda“.⁸⁷

U citiranoj studiji o Hrvatskom pozorištu Luka I. Milunović je, na osnovu podataka iz arhivskih izvora, ukazao na finansijske pokazatelje gostovanja ovog teatra u Crnoj Gori. U dopisu, koji je uprava Kraljevskog Crnogorskog pozorišta dostavila Ministarstvu prosvjete, sredinom oktobra 1910. godine, pominje se, uz isticanje prosječnih prihoda po predstavi, „i šest predstava zagrebačkih“ na kojima je od ulaznica prihodovano 1.634 perpera (272,33 perpera po predstavi), što je ukupan prosjek do tada prikazanih predstava KCNP sa 232, 44 povećalo na 239, 48 perpera. Isti autor je objavio izvještaje pozorišne uprave KCNP, nastale do aprila 1911. godine, koji je sačinio Dušan Vuksan kao član uprave zadužen za finansije, iz kojih se vidi da se o troškovima gostovanja Kraljevskog zemaljskog hrvatskog kazališta pojavljuje niz različitih podataka. U izvještaju iz oktobra 1910. godine navodi se da su u avgustu troškovi gostovanja Hrvatskog kazališta iznosili 5 209 perpera, da bi sa 670, isplaćenih u septembru, bili zaokruženi na 5 879 perpera. U izvještaju nije precizirano na što se odnose troškovi. U detaljnijem izvještaju o troškovima gostovanja Hrvatskog kazališta, iz februara 1911. godine, navedena je cifra od 7 513, 44 perpera, koliko je Pozorište po tom osnovu dobilo od Ministarstva prosvjete. Iz pojedinačne specifikacije troškova, vidi se da su tu bile uključene nabavke i opravke, koje su učinjene u pripremi Zetskog doma za jubilarne svečanosti. Državno računovodstvo je odobrilo ovaj iznos, uz dodatih 3 006, 5 perpera, koji su po odluci

---

⁸⁷ DACG, UD, f. 106, arh. br. 241, 29. XI 1911.

Ministarskog savjeta, preko Crnogorske banke, uplaćeni Hrvatskom kazalištu. Glavna državna blagajna je po ovom osnovu likvidirala iznos od 10 519, 94 perpera krajem februara 1911. godine. Nekoliko dana kasnije, Ministarstvo finansija će tražiti dodatnu dokumentaciju za 6, od ukupno 46 navedenih stavki (priznanice od 601 perper) u dostavljenoj specifikaciji troškova, što je uprava Pozorišta odmah uradila. U izvještaju iz aprila 1911. godine, pisanom rukom D. Vuksana, na ime troškova gostovanja Hrvatskog kazališta ponovo se navodi cifra od 5 789 perpera.⁸⁸

Upravnik KCNP, profesor Milo Kovačević, uz zahtjev Ministarstvu prosvjete za dodatnih 4 520 perpera, naglašava:

„ Molimo to ministarstvo da nam još danas izvoli staviti na raspolaganje svotu od 4.520 perpera za isplatu druge rate subvencije zagrebačkom Pozorištu (300 perpera) i za podmirenje podvoznih troškova.

To što su ovi izdaci ovako veliki ima se pripisati skupoći prevoznih sredstava i velikom broju članova Kr. Hr. Zem. Kazališta.

Pošto je još valjalo pozorišnoj upravi pokupovati pokućstvo i renovirati Dvorsku ložu i gardarobe, sasvim je naravno da su izdaci znatno uvećani. Pri tome je pridošao neočekivano slabi prihod od predstava pa je sve to dovelo naše Pozorište u veliku novčanu krizu.

Slobodni smo predložiti Ministarstvu ovaj troškovnik da se vide prihodi i rashodi u pogledu:

10 kara iz Kotora.....perpera	1 000
9 kočija „	370
2 mjesta u automobilu.....	120
1 kočija iz Kotora.....	50
Prekrcavanje robe u Kotor.....	120

Perpera 1.660

---

⁸⁸ L. Milunović, op. cit, str. 68.

Prihodi:			
I predstava	.....	perpera	202
II	„	„	171
III	„	„	756
IV	„	„	260

---

1. 389

K tome treba pribrojati dnevne troškove pozorišne prosječno na dan 100 perpera, te je onda vidljivo koliko su ogromni naši izdaci u ovoj prilici.

Kad se još uzme, da nam predstoje sad na povratku isti veliki izdaci i isplata drugog dijela subvencije u iznosu od 3.000 perpera onda se možemo nadati da će nam Ministarstvo odobriti isplatu svote od 4.520 perpera“.⁸⁹

Krajem februara 1911. godine Crnogorsko pozorište podnijelo je ministru prosvjete preciznu specifikaciju utrošenog novca za gostovanje Hrvatskog kazališta, koju prenosimo u cjelini:

„Prema aktu Kr. Min. Prosvjete i Crkvenih poslova od 24. februara 1911. g. br. 612 na pitanje u utrošenom novcu za gostovanje Kr. Zagrebačkog Pozorišta, čast je upravi Kr. Crn. Nar. Pozorišta odgovoriti sljedeće.

Navedena u tom aktu suma od 10.520 (deset hiljada petstotina i dvadeset) perpera, nije prešla sva preko ruku Kr. Crn. Nar. Pozorišta, pa ono o njoj čitavoj i ne može dati računa, već samo o sumi, koju je uprava Kr. Pozorišta dobila preko Ministarstva prosvjete:

Dne	4. avgusta	perpera	500
Dne	7. avgusta	„	500
Dne	9. avgusta	„	500
Dne	12. avgusta	„	1 000
Dne	17. avgusta	„	4 520
Dne	31. avgusta	„	493, 50

---

⁸⁹ DACG, MS, f. 15, arh. br. 425, 17. VIII 1910.

Što je u svem perpera: 7.513, 50- riječima sedam hiljada petstotina i trinaest perpera i 50 para.

O toj sumi uprava Kr. Pozorišta podnosi originalne račune u prilogu, i ovdje ih poimence prema blagajnim knjigama iznosi:

	Dan	Broj priloga	Na što je izdato	Suma	
				Perpera	Para
1.	11. maj	29	Put jednog člana poz. Uprave radi pregovora sa Zag. Poz.	51	74
2.	12. maj	225	Za pozorišnu mobilju (I)	616	90
3.	5. avg.	225	Za pozorišnu mobilju (II)	312	
4.	5. avg.	228	Za dovoz mobilje	60	
5.	7. avg.	231	Put dvojice članova po mobilje u Kotor (dva dana)	83	
6.	7. avg.	232	Za svotu u poz. Kancelariju	30	
7.	9. avg.	236	Za prevoz zag. Gardarobe od Kotora do Cetinja	500	
8.	10. avg.	238	Za zavjese u poz. kanc. i stolnjake	21	10
9.	12. avg.	244	Za uređenje pozornice i gardarobe	50	
10.	12. avg.	245	Za uređenje dvorske lože	300	
11.	12. avg.	249	Za kovačke popravke	25	60
12.	12. av.	251	Za prevoz glumaca od Kotora do Cet.		
13.	12. avg.	252	Za fijakere	30	80
14.	12. avg.	253	Za prenos dekoracije	1	
15.	12. avg.	255	Za prevoz zagrebačke gardarobe	119	2
16.	12. avg.	256	Za prenos stolica	8	
17.	12. avg.	257	Za iskrcavanje zagrebačke robe	12	
18.	13. avg.	258	Za iskrcavanje kulisa i gardarobe	6	
19.	13. avg.	259	Za čišćenje dvorane	2	40

20.	13. avg.	260	Za prevoz zagrebačke robe	60	
21.	14. avg.	261.	Rekvizita I zagrebačke predstave	25	60
22.	14. avg.	263.	Put za doček	39	10
23.	15. avg.	264	Rekvizita II zagrebačke predstave	18	20
24.	16. avg.	267	Iskravanje zagrebačke garderobe	54	
25.	17. avg.	271	Rekvizita III zagrebačke predstave	17	10
26.	17. avg.	272	Za prevoz zagrebačke robe	60	
27.	17. avg.	273	Drugi dio subvencije i prenos robe	3 120	
28.	17. avg.	274	Otprema zagrebačke robe	180	
29.	17. avg.	275	Otprema zagrebačke robe	180	
30.	17. avg.	276	Otprema zagrebačke robe	80	
31.	17. avg.	278	Tovarenje zagrebačke garderobe	20	
32.	17. avg.	279	Rekvizita IV zagrebačke predstave	16	
33.	18. avg.	280	Rekvizita V zagrebačke predstave	8	
34.	18. avg.	281	Prenos harmonija	1	20
35.	19. avg.	282	Rekvizita IV zagrebačke predstave	11	20
36.	19. avg.	284	Za ukrcavanje zagrebačke sobe	26	
37.	20. avg.	286	Honorar automobilima	10	
38.	20. avg.	287	Honorar automobilima	10	
39.	22. avg.	290	Za ukrcavanje robe	5	
40.	22. avg.	293	Za otpremu robe	60	
41.	24. avg.	295	Bravarski popravci	15	
42.	25. avg.	297	Popravci oštećene garderobe	7	10

43.	27. avg.	299	Drv. poslovi za pozornicu	150	
44.	31. avg.	303	Tovarenje robe u Kotoru	70	
45.	3. sept.	319	Fijaker za glumce	50	
46.	18. sept.	352	Prevoz zagrebačke garderobe	620	
			SVEGA	7 513	44
Slovimima: sedam hiljada pet stotina i trinaest perpera i 44 pare.					

Kako i Đukić nije primio novce za svoje putovanje u blagajni Kr. Pozorišta, to je Uprava Kr. Pozorišta zatražila od njega račun o tom putovanju i prilaže ga k ostalim računima.

Ujedno g. Đukić umoljava Upravu Kr. Pozorišta da umoli ministarstvo prosvjete da bi mu izvoljelo doplatiti sumu od 91, 30 perpera, koje je utrošio za svoj put od svog novca povrh dobijenih 200 perpera iz državne blagajne i 50 perpera iz blagajne Kr. Pozorišta.

Da su priloženi gornji računi ispravni i vjerni, da se slažu sa glavnom računskom knjigom, koja je ovjerena, to pozorišnom upravniku i blagajniku jemči

Uprava Kr. Cr. Narodnog Pozorišta⁹⁰

Po dolasku u Dubrovnik, uprava Hrvatskog kazališta je, kao uspomenu na ostvareno gostovanje u Crnoj Gori, na adresu crnogorskog dvora poslala spomen knjigu o zagrebačkom teatru. U propratnom aktu navedeno je sljedeće:

⁹⁰ Ibidem, MF, f. 407, arh. br. 2372, 25. II 1911.

„U prilogu čast mi je u ime gospodina intedanta priposlati spomen knjigu kralj. Hrvatskog zemaljskog kazališta u Zagrebu, koja je u znak nepokolebljive odanosti i humanosti posvećena Njegovom Visočanstvu Nikoli I kralju Zete i gospodaru Brda.

Stoga smjerno molim da posredovanjem Visokoga toga ureda bude priložena knjiga Njegovom Visočanstvu uručena i preponizno molim, da je izvoli preblagostivo primiti kao uspomenu gostovanja hrvatske drame na Cetinju“.⁹¹ Knjiga se danas čuva u dvorskoj biblioteci na Cetinju i na trećoj stranici sadrži tekst: „NJEGOVOM VELIČANSTVU NIKOLI I KRALJU ZETE I GOSPODARU BRDA U SPOMEN GOSTOVANJA HRVATSKE DRAME PRIKAZANO“. Maršal dvora, Slavo Ramadanović, zahvalio je Kraljevskom zemaljskom hrvatskom kazalištu na poslatoj publikaciji, prenoseći riječi kralja Nikole „da će se vazda rado sjećati gostovanja hrvatske drame na Cetinju“.⁹²

Kraljevsko crnogorsko narodno pozorište nastavilo je i narednih godina saradnju sa Kraljevskim zemaljskim hrvatskim kazalištem. Iz Zagreba su, bez nadoknade, na Cetinje stizala dramska djela, koja su prepisivana za potrebe izvođenja na sceni crnogorskog nacionalnog teatra. Iz Zagreba je nerijetko nabavljana garderoba za KCNP. U godinama poslije gostovanja, o predstavama Hrvatskog teatra povremeno je izvještavala crnogorska štampa.

Sagledavajući razne aspekte gostovanja Kraljevskog zemaljskog hrvatskog kazališta na Cetinju, avgusta 1910. godine, nika-ko ne treba smetnuti s uma edukativni značaj. Bez sumnje,

---

⁹¹ Ibidem, UD, f. 95 a, 8. IX 1910, b. b.

⁹² L. Milunović, op.cit, str. 70 .

posmatranje predstava u izvođenju jedne renomirane teatarske kuće i njenih prvaka, moglo je poslužiti kao posebna obuka domaćim diletantima i mlađim glumcima. Pozitivni efekti ovog izuzetno značajnog kulturnog događaja morali su se ošestiti i na publici i pozorišnoj kritici prijestonice Kraljevine Crne Gore.⁹³

Vrijedi pomenuti da je od 31. oktobra (13. novembra) 1910. godine, Kraljevsko zemaljsko hrvatsko kazalište u četiri navrata prikazalo „Balkansku caricu“ na svojoj matičnoj sceni u Zagrebu. O premijeri na zagrebačkoj sceni, u nedjelju 19. IX (2. X) 1910. godine, odmah je javio *Cetinjski vjesnik*, a kasnije, u dva navrata, uz izvode iz hrvatske štampe, isti list donio je posebne priloge o ovoj predstavi. Povodom premijere, *Cetinjski vjesnik* donio je sljedeći tekst:

„Balkanska Carica“ u Zagrebu

U prošlu nedjelju u večer prvi put je na sjajnoj pozornici braće nam Hrvata u Zagrebu prikazana „Balkanska Carica“, drama našeg Gospodara. Uloge su bile podijelile među seba prve i najbolje snage Hrvatskog Kazališta. Predstavljao je čak i sam Andrija Fijan, dramski prvak na slovenskom jugu. On je predstavljao kneza Deana. Kako nas izvještavaju iz samoga Kazališta, uprava kazališna na nekoliko dana ranije pobudila je kod zagrebačkog građanstva veliko interesovanje za Gospodarevu „Balkansku Caricu“. Pozorišni plakat, razaslan po varoši, obratio je posebnu pažnju na predstavu drame i uzvišenoga pisca. I odista, u večer na dan predstave veličanstveno Hrvatsko Kazalište bješe dupke puno posjetilaca. Bio je tu cvijet zagrebačkoga građanstva. Sve mnogobrojne lože bile su prepune dama i gospode iz prvih krugova. Parter i parket zauzeo je

---

⁹³ Ibidem, str. 71.

mlađi svijet, u kojem bješe veliki broj studenata. Glumci su odlično predstavljali G-dica Vilharova, kao Danica, odnosila je rekord. Umjetnost Andrije Fijana i toga je večera svakoga očaravala. Pojedini pasusi, naročito oni sa patriotskom tendencijom, bili su burno pozdravljani. Na Danicu je bacano cvijeće iz loža i partera, a uzvišenom piscu oduševljeno se klicalo. Publika je bila oduševljena, i svojim osjećanjima za dramu i rodoljubivu sadržinu davala je izraza čak i za vrijeme trajanja scene, što je u Zagrebu velika rijetkost.

Njegovo Veličanstvo Kralj primio je tijekom povodom iz Zagreba telegrafske čestitke.

Hvala braći Hrvatima na takvoj lijepoj pažnji prema nama!

Hvala upravi Kralj. Hrvatskog Kazališta i njegovim članovima na ljubavi i trudu, koji su uložili, da prva predstava „Balkanske Carice“ u lijepome Zagrebu ispane tako sjajno“.

Poslije drugog izvođenja „Balkanske carice“ na Zagrebačkoj pozornici, itendant Kraljevskog hrvatskog zemaljskog kazališta VI. plemeniti Treščec priredio je prijem za glumce, nosioce uloga u predstavi, koji su u vrijeme gostovanja na Cetinju dobili crnogorska odlikovanja. Kako je u štampi zabilježeno, zvanike su došli na banket veoma svečano odjeveni, noseći na grudima odlikovanja koja su dobili od crnogorskog kralja. To je bila prilika da se osvježe uspomene na boravak u crnogorskoj prijestonici i podigne zdravica u čast Crne Gore i njenog vladara, autora upravo prikazane drame.

U nedostatku iscrpnih novinskih tekstova, nikada se neće moći sasvim precizno saznati što je zapravo 28. avgusta 1910. godine na Cetinju i dva mjeseca kasnije u Zagrebu publika mogla vidjeti tokom prikazivanja „Balkanske carice“. No, da bi se danas ipak mogao dopuniti utisak, znatno je doprinio Dragutin Šimić, fotograf zagrebačkog teatra. Rečeno je već da

---

je Šimić, iz Zagreba poslao kralju Nikoli album, u kome se nalazi devet fotosa scena i glavnih protagonista iz drame „Balkanska carica“. Album, iz koga smo ovdje ekskluzivno objavili nekoliko fotosa, danas je izložen u stalnoj postavci Istorijskog muzeja Crne Gore.⁹⁴

---

⁹⁴ L. Milunović, op. cit, str. 66.